

EFOP-5.2.2-17 Transznacionális együttműködések

Kutatási jelentés

Apukák világa

Új apai szerepminták a változó világban a
családok megerősítése érdekében

Készült: 2018

Megrendelő: Deszk Község Népművészetéért Alapítvány

Készítette: Horzsa Gergely egyéni vállalkozó

DESK KÖZSÉG NÉPMŰVÉSZETÉERT ALAPÍTVÁNY

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	3
2. Elméleti közelítés	4
2.1. Apa-gyermek kapcsolatok az európai civilizációban	4
2.2. (Poszt)modern családok	5
2.3. Apa-gyermek találkozások	7
3. Családok Magyarországon	8
4. Munkaerőpiac – rugalmas munka	10
5. Szociálpolitikai helyzetkép	12
5.1. Állami szféra	12
5.2. Piaci szereplők	15
5.3. Civil szervezetek	16
5.4. Egyházak	17
6. Kérdésfelvetés	19
7. Módszertan	20
7.1. Alkalmazott módszerek	21
7.2. A kutatás konkrét célcsoportja	23
8. Válaszadóink társadalmi-családi helyzete	25
9. Családi problémák relatív percepciója	33
10. Humánkapacitások	36
11. A kvantitatív adatok kiterjesztése – interjú adatfelvételek tanulságai	43
12. Mentális térképezés	44
13. Az eredmények összefoglalása	47

Ábrajegyzék

1. ábra: Válaszadók nemük szerint	25
2. ábra: Válaszadók átlagéletkora	26
4. ábra: Válaszadók származási ország szerint	27
5. ábra: Válaszadók családi állapot szerint	27
6. ábra: Válaszadók gyermekeinek száma nem és életkor szerint.....	28
7. ábra: Válaszadók jelenlegi munkaviszony szerint	29
8. ábra: Háztartások havi átlagjövedelme	30
9. ábra: Átlagos háztartásméret	31
10. ábra: Átlagos gyermekszám	31
11. ábra: Válaszadók közösségi aktivitása	32
12. ábra: A felsorolt probléma nagyságainak értékelése (skála: 0-10)	34
13. ábra: Válaszadók által szabadidejükből adott probléma megoldására felajánlott órák heti száma	37
14. ábra: Egyes problémánagyság-percepciók és ráfordítandó idő közötti együttjárások korrelációelemzése	39
15. ábra: Apa-gyermek kapcsolatok erősítésére felajánlott idő gyermekszám és nem szerint	40
16. ábra: Anya-gyermek kapcsolatok erősítésére felajánlott idő gyermekszám és nem szerint	41
17. ábra: Anya-gyermek, illetve apa-gyermek kapcsolatok javítására felajánlott idő közti összefüggések nemi bontásban ...	42

1. Bevezető

A család olyan szociális védelmi, gazdasági, érzelmi és reprodukciós funkciót ellátó életközösség, amely a társadalom legkisebb csoportját képezi. A család védelmét mind az EU-s, mind a magyarországi politika döntéshozás kiemelt témaként kezeli, funkcióját a társadalom felépítésében Alaptörvényünk is kiemelten hangsúlyozza, kiemelve az apa és az anya részvételének fontosságát a család működésében és a gyermeknevelésben. A családtámogatási rendszer hazánkban – összehasonlításban más EU-s, és főleg regionális országokkal – fejlettnak tekinthető, ami a támogatások típusait és mennyiségét illeti. A magyarországi helyzetre azonban egyre jellemzőbb, hogy a gyermekek apakép nélkül nőnek fel, mely főként a növekvő válási arányoknak, a férfi-női gazdasági-társadalmi szerepvállalás aránytalanságának és a férfiszerepek átalakulásának tudható be.

Projektünk során transznacionális perspektívában tanulmányozzuk a családepítő, az apák gyermeknevelésbe való bevonásával kapcsolatos joggyakorlatokat a Duna Stratégia regionális együttműködésben résztvevő, illetve V4 országokban (családi, apás programok, körök, társadalmi hálózatok, klubok, motivációs megoldások). A tanulmányozás során kiemelt figyelmet fordítunk azokra a transznacionális joggyakorlatokra, amelyek kifejezetten az apák bevonására, a férfiak gyermekneveléssel kapcsolatos motivációinak előmozdítására, a vonatkozó attitűdbeli különbségek mérséklésére és megszüntetésére, valamint a gyermekek férfiképének, apaképének kialakítására és formálására irányulnak.

2. Elméleti közelítés

2.1. Apa-gyermek kapcsolatok az európai civilizációban

Az apa-gyermek, apa-fiú kapcsolatok mindig is az emberiség történetének egy igen gyakran tárgyalt témája, problémaköre volt. Elég olyan világirodalmi mesterművekre gondolni, mint Szophoklész antik mitológiai hagyományokra támaszkodva írt Oidipusz-története, Homérosz eposzai, vagy Shakespeare Hamletje. Ez a kapcsolat nagyon mélyen gyökerezik európai kultúránkban, ha csak civilizációnk – görög kultúra mellett másik – nagy oszlopát, a zsidó-keresztény kulturális hagyományt tekintjük. Ebben ugyanis az apa-fiú kapcsolatok nem csupán legendák, történetek, elbeszélések és allegóriák formájában jelenik meg (Ábrahám és Izsák, Izsák és Jákob, Jákob és József, vagy akár Saul és Dávid), de az emberi élet számára keretet adó tanításokban is megjelenik, amennyiben az tökéletlen emberi és tökéletes (isteni) világ találkozását is gyakran apa-fiú viszonylatban ábrázolja a Szentírás: elég csak az evangéliumok egyik vallási-művészeti csúcspontjára, a tékozló fiú példázatára gondolni, vagy magára az Istenre, amelyet a katolikus hagyomány szintén egy apa-fiú viszonyként magyaráz.

Ez a viszony azonban nem csak vallási és klasszikus művészeti alkotásokon keresztül, hanem mindennapi populáris kultúránk elemein keresztül is meghatározza hétköznapi gondolkodásunkat, gyerekkorunktól fogva. Gondoljunk csak a fent említett művészi hagyományok talaján született olyan gyermekfilmekre, mint az Oroszlánkirály vagy a Nemo nyomában, felnőtteknek szóló filmekre, mint az Édentől keletre, a Keresztapa, későbbi népszerűbb populáris filmekre, mint a Csillagok háborúja saga, a Kapj el, ha tudsz, a Vissza a jövőbe-trilógia, az Eredet (Inception) vagy számos szuperhős-film. E művészeti alkotások mindig azzal a problémával foglalkoznak, mennyiben tudnak, akarnak vagy képesek a fiúk apjuk nyomdokaiba lépni, megfelelni az elvárásoknak, vagy éppen elszakadni, eltávolodni apjuk példájától. Másfelől ugyanakkor e történetek az apa szempontjából is érdekesek és relevánsak, mivel a szigorúság vagy engedékenység, a kulturális átörökítés, a büszkeség és csalódás problémaköreivel foglalkoznak ebben az apa-fiú kontextusban.

A kérdéskör nem csupán apa-fiú, de apa-leány vonatkozásban is számos alkalommal megjelenik mind a klasszikus, mind a popkultúrában, de másféle kérdéseket feszegetve. E kérdések az apa szempontjából főleg a védelmezés-szabadság, az érzelmi közelség, a féltékenység, a lányok szempontjából pedig a példakövetés vagy lázadás, a gondoskodás, vagy éppen az intellektuális-fizikai fejlődés kapcsán jelennek meg. Ilyen történeteket is sokszor láthattunk már (Csillagok között – Interstellar, A millió dolláros bébi, A nyomorultak, Armageddon, számtalan Miyazaki vagy Disney-rajzfilm, stb.), az európai kultúrának szintén szerves részét alkotja mind a görög (Antigoné, Athéné), mind a zsidó-keresztény kultúra oldaláról, spirituális értelemben is (Jeruzsálem, mint Isten leánya, vagy Szűz Mária, Mária Magdolna, stb.) de a már említett William Shakespeare-nél is számtalanszor felmerülő problémakör (Velencei kalmár, Othello, Hamlet)

A fenti példákból világosan kitűnik, hogy az apa-gyermek kapcsolatok, de főleg az apa-fiú kapcsolatok meghatározó elemét képezték és képezik kultúránknak. Az ezzel kapcsolatos kérdések, problémák szerves részeit képezik civilizációnknak, meghatározzák azt, hogy hogyan gondolkodunk az életünkről, világunkról, az ember helyéről a világban és az individuum, saját magunk helyéről a társadalomban. Olyan, önállóan értelmezhető kulturális egységet, értelmezési kontinuumot jelent, amely a

rokoni kapcsolatok, a család, az anya-gyermek és a férfi-nő kapcsolatokról függetlenül, önmagában is szerves egységet alkot, vagyis társadalmi életünk lehatárolható, ez alapján kutatható és elemezhető jelenségét képezi. S noha a történelem során hasonló kérdéskörök vonatkozásában nyilvánultak meg az apa-fiú kapcsolatok, a posztmodern korban ezek az értelmezési kontinuumok civilizációnkban először felbomlani látszanak. Ennek okaként pedig azok a társadalmi változások nevezhetők meg, amelyek a tradicionális családok, a családon belüli apa-anya-gyermek szerepek, a férfi-női szerepek átalakulásán keresztül nyilvánulnak meg.

2.2. (Poszt)modern családok

A szociológia jelen álláspontja az, hogy a családok társadalmi szerveződését és funkcionális átalakulását elsősorban két tényezőben: az agrárközpontú feudális gazdaság ipari, majd szolgáltató-szektor orientált kapitalista gazdaságra való átmenetben, továbbá az érzelmi alapú párválasztásban kell keresni. A család tag definíciója szerint és tradicionálisan olyan társadalmi kisközösséget jelent, amelyben a személyek közötti kapcsolat házasságkötéssel vagy vérségi leszármazás útján jön létre. Funkcionalista megközelítésben a család 5 nagy társadalmi feladatkört tölt be. A gazdasági átalakulás eredményeit ezen 5 funkció közötti hangsúlyeltolódásokban lehet megragadni.

1. A család, mint termelési egység: A család a gazdaság egyik alapegysége volt hosszú évezredek során. Apa-anya, gyerekek, valamint a közelebbi és távolabbi rokonság egy termelőegységnek számított, akár egy kisvállalkozás, amelyben mindenkinek megvolt a maga feladatköre. A korábban sosem látott mértékű középkori európai népességgrobbanás az agráriumhoz köthető technológiai-tudományos felfedezések mellett másik oka épp a feudális rendszer gazdasági logikájában keresendő, amelyben a gyermek munkaerőt is jelentett a család, mint termelési egység számára. Az állati és természeti erők mellett a gépesítést megelőzően az ember jelentette a legnagyobb fizikai és szellemi erőforrást, így a gyermekvállalás gazdaságilag jövedelmező befektetésnek számított. A család, mint termelési gépezet funkciója az industrializációt követően átalakult: a gazdasági termelés már nem elsősorban a családon és háztartáson belül, hanem azon kívül: bányákban, gyárakban valósult meg. Napjainkban az úgynevezett „családi vállalkozások” jelentik a korábbi termelési funkciók talán egyetlen tiszta formában tetten érhető változatát.
2. A család, mint fogyasztási egység: A család funkcionális megközelítés szerinti másik fontos jellemzője, hogy fogyasztásunk nagyrésze tradicionálisan ehhez kapcsolódik, és az ipari forradalmat követően egyre inkább – noha újabban ellentétes előjelű fejleményeket is tapasztalhatunk. Legnagyobb kiadásaink: ingatlanvásárlásaink, nagyértékű ingóságok vásárlása, de akár hétköznapi élelmiszereink vásárlása is leggyakrabban a család számára történik (gondoljunk csak a közösen fogyasztott karácsonyi vacsorára/ebédre). A család tehát a piaci termékek számára az egyik legfontosabb felvevőpiacot jelentette és jelenti. Számos fizikai és kulturális termék, szolgáltatás törekszik arra, hogy a családokat szólítsa meg, amely szintén a család ilyen funkcióját húzza alá.
3. A család, mint szocializációs közeg: Talán a leghagyományosabb funkció a társadalmi beilleszkedés megteremtésében, a kulturális örökség áthagyományozásában nyilvánul meg. Ez egy olyan tényező, amely

nemzedékről nemzedékre stabilan a családhoz köthető, noha tartalma természetesen folyamatosan változott a történelem során, illetve területi alapon is nagy változatosságot mutat. Noha számos kísérlet volt a történelem során, és napjainkban is tapasztalhatjuk, hogy a gyermekek elsődleges szocializációs közege a család helyett valamilyen más társadalmi intézmény (gondoljunk csak a híres-hírhedt spártai gyermeknevelési intézményre, egyes, főleg az államszocialista rendszerben, kísérleti jelleggel kipróbált nevelési intézetekre, vagy napjaink olyan szociális intézményeire, mint a gyermekotthonok és árvaházak), a család a legtöbb esetben stabilan az egyetlen hatékony szocializációs intézménynek bizonyul. Ehhez hozzá kell tenni természetesen a másodlagos szocializációs közeg fontosságát (óvoda, iskola) is, ám a család a gyermek születésétől (sőt, sok vizsgálat bizonyítékai alapján már fogantatásától) fogva a kulturális átörökítés legfőbb színtere.

4. A kulturális átörökítés mellett természetesen a fizikai reprodukció is a családhoz köthető. A gyermekek definíció szerint családba születnek, amennyiben a család fogalmát fentebb megfogalmazott tag értelmében használjuk. A gyermekvállalásról való döntéshozás is a legtöbb esetben családban történik, a modern fogamzásgátlási módszerek következtében pedig ez a funkció erősebben van jelen, vagyis sokkal nagyobb az esélye, hogy a megszülető gyermek születését a szülei ténylegesen akarták. A társadalmak fizikai reprodukciója tehát nehezen elképzelhető a családon kívül.
5. Végül a család szociológusok által gyakran említett ötödik nagy funkciócsoportja a pszichés egészséghez köthető. A családalapítás – kiemelten a felnőttek számára – erőteljesen támogatott és elismert norma a társadalom részéről, a család olyan célt képes szolgáltatni az egyén számára, amely kapcsán tevékenységei értelmet nyernek, egyfajta értelmet ad életének, valamint egy jól működő család olyan stresszkezelő közeget jelent tagjai számára, amely pszichésen átsegítik az egyént a nehezebb élethelyzeteken. Ezt a tényezőt bizonyítja több olyan kutatás is, amelyet idős – sokszor haldokló – emberrel történő interjúkon alapulva arról tanúskodnak, hogy a válaszadók a leginkább a családjikkal eltöltött minőségi időt nevezik meg, amelyre szerintük mindig lehetett és kellett volna több időt szakítani. A család természetesen nem az egyetlen, amely ezt a funkciót képes betölteni, s az ókorban, középkorban, valamint a modern korban is meg lehetett találni azt a közeget, amely hasonló jelentőséggel bírt az ember életében. A modern és főleg a posztmodern időszakban ezek a közegek megsokszorozódnak: az individuum előtérbe kerülése, az önmegvalósítás lehetősége és értéke növekedésének következtében, noha a család továbbra is fontos életcélként jelenik meg, a lehetséges életcéloknak kisebb szeletét jelenti.

Láthatjuk tehát, hogy a családok utóbbi évszázadokban történő társadalmi-gazdasági változások átalakították a család funkcióját, hangsúlyeltolódásokat hozva létre. Ezzel párhuzamosan azonban a család gazdasági szerveződése is átalakult, törekenyebb életközösségeket hozva létre. A felvilágosodást követően felértékelődött az érzelmi alapú, szerelmi házasságkötés, amely a gazdasági szükségszerűség által vagy társadalmi hovatartozás alapján szervezett házasságoknál sokkal törekenyebbnek bizonyultak. S bár a korábbi korszakokban is gyakrabban törték szét családok, mint azt ma képzeljük – elsősorban a halálozások magas száma miatt – európai társadalmainkban korábban nem látott mértékben fordulnak elő újraraházasodások és

egyszülős háztartások, amely a gyermek-szülő (főként az apa-gyermek) találkozások gyakoriságára és minőségére is nagy hatással van.

2.3. Apa-gyermek találkozások

Az apa-gyermek kapcsolatok, mint arra számtalan kutatás rámutat, korántsem mindig problémamentes. Ennek több társadalmi oka is van. Az industrializációt követően a kenyérkeresés a férfi dolga maradt, amelyért elhagyta a háztartást, és noha korábban sem volt jellemző, hogy a család kizárólag együtt dolgozott, a férfi kiesett a háztartásból. A gyermeknevelésben továbbra sem vett részt, a hazaérkező megfáradt apával a gyermekeknek egyre kevesebb kapcsolatuk maradt, karakterükről sokkal inkább, akikre fel kellett nézniük, és akiknek a kegyelmét ki kellett érdemelniük. Korábban sem volt ez másképp. Nem hiába írhatta Robert Frost amerikai költő: „Anyánk szeretetét nem kell kiérdemelnünk. Apánkét kell.” (saját fordítás). A megfelelési kényszer, a gyermeknevelésben való részvétel hiánya az apa-gyermek találkozások alacsony száma mellett azok minőségére is negatív hatást gyakorolt sok esetben. Ezek a konfliktusok a gyermekek fejlődésében is sok esetben megjelentek.

A későbbiekben (20. századtól) azonban az anya is kikerült a háztartásból, az állami szociális és főleg oktatási intézmények fejlődése következtében pedig a gyermekek is. Többé már nem az apa volt az egyedüli kenyérkereső, ez az imázs eltűnőben volt. Kosztolányi Dezső egyik novellájában (A kulcs) nagyon érzékletes példáját adja az apa szerepének demisztifikálásáról. A történet szerint a főhős gyermeket azzal bízzák meg, hogy vigyen el apjának munkahelyére egy kulcsot. A kisfiú, ahogy kísérik végig a végeláthatatlan, egyre szűkebb és koszosabb folyosókon apja irodája felé, úgy veszti el az apja mindenhatóságába vetett hitét. Hasonló folyamat játszódott le a rövid 20. század alatt társadalmi szinten. A folyamat eredményeként, a munkaerő-piaci, kulturális és szociális fejlődés eredményeként azonban növekvő társadalmi elvárás keletkezett az apa részvételére a gyermeknevelésben és háztartásvezetésben, így a tradicionális apai szerepek megváltoztak. Ez elvileg pozitív hatást gyakorolhatna az apa-gyermek találkozásra, azonban a kétkeresős háztartások, az egyre korábban kezdődő és a gyermek életét egyre inkább kitöltő másodlagos szocializációs (bölcsődei, óvodai, iskolai) nevelés következtében soha olyan kevés időt nem töltöttek el gyermekek szüleik társaságában, mint az utóbbi évtizedekben. Mindezt a nemrégiben még drasztikusabban emelkedő számú válások jelentős mértékben tovább erősítik, amely következtében a gyermekek általában anyjukkal maradnak. Ennek következtében gyermekek nevelésük során egyre kevésbé találkoznak férfiképpel, férfi mintával: sem otthon a válások magas, 67%-os aránya miatt, sem az óvodában-iskolában a férfiak kis arányú részvétele miatt a pedagógusi munkakörökben. Ez a jelenség súlyos károkat okoz elsősorban a legfiatalabb generációk pszichés egészségében:

- pszichológiai zavarok (negatív önkép, önbizalom hiánya, biztonságérzet deficit): Számos pszichológiai és társadalomtudományi kutatás mutatta ki és bizonyította be, hogy a nem teljes családban felnövő gyermekek nagyobb eséllyel szenvednek felnőtt korukban valamilyen pszichés vagy mentális zavarban, mint tartós párkapcsolatban (házasságban) élő szülők gyermekei, akik teljes családban nőttek fel. A súlyos pszichés problémák noha csak néhány embert érintenek, apró zavarok az önértékelésben többeknél kialakulhat. A megfelelően működő család a legnagyobb áldás a gyermek egészsége szempontjából, míg a nem megfelelően működők nagyobb károkat okozhatnak, mint másodlagos szocializációs közegük.

- szociális képességbeli problémák (alkalmazkodás és szoros emberi kapcsolatok kiépítésére való képtelenség, elköteleződési zavarok, deviáns viselkedés): A pszichológiai zavarok mellett az emberi kapcsolatok megfelelő kiépítésére is pozitív hatást gyakorol az a család a gyermek számára, amelyek tagjai között adott kölcsönös bizalom, a szülő-gyermek kapcsolat pedig kiegyenlített és teljes. A gyermek megfelelő társas viselkedésének kialakulásához nélkülözhetetlen, hogy anyjával és apjával egyszerre alakítson ki bizalmi viszonyt és jó kapcsolatot.
- tanulási zavarok (korai iskola elhagyás, rossz tanulmányi eredmények, képzettségek megszerzésének hiánya): A pszichés és társas helyzeten túl, illetve attól befolyásoltan a gyermek egy rosszul, kiegyensúlyozatlanul vagy konfliktusosan működő családi háttérrel bizonyíthatóan rosszabbul teljesít az iskolában, amely későbbi iskolai, majd munkahelyi karrierjére, végső soron életére is negatívan hat.

3. Családok Magyarországon

Ha a házasságkötéssel és válásokkal kapcsolatos adatokból indulunk ki, Magyarország kifejezetten nem számít házasságkedvelő országnak – nemzetközi összehasonlításban. Az elmúlt 70 évben a házasságkötések száma majdnem a negyedére zuhant évi az 1949-es 110 ezerről a 2010-es évre nem sokkal több, mint 30 ezerre, (miközben a népességszám összességében növekedett 9,2 millióról 9,8 millióra). S noha az utóbbi néhány évben (2013-2016) a házassodási kedv növekedni látszik, és megközelíti az 1990-es évek szintjét, különösen a válások aránya továbbra is magas marad. A világ országaival történő összehasonlításban (erre a 2010-es adatok adnak lehetőséget), Magyarország a világ országai között bronzérmes az összes házasságra jutó válások arányát tekintve, amely alapján az adott éves házasságkötésszámmra 0,67 db válás jutott, vagyis – fogalmazhatnánk – a házasságkötések kétharmada válással végződött, legalábbis a jelenség keresztmetszeti, és nem longitudinális vizsgálata alapján. Magyarországot csak Belgium és Portugália előzte meg ebben a tekintetben a 2010-es év során. Ez az év egyébként a házasságkötések számát tekintve mélypontnak mondható, és a tendencia megfordulni látszik.

A fordulat okaként főleg az első házasságkötéskor mért átlagéletkor kitolódását nevezik meg a demográfusok. Míg 20 évvel ezelőtt, 1996-ban a nők átlagosan 22 éves korban mentek férjhez (először), a férfiak pedig 25 évesen nősültek (először), addig meredek emelkedéssel ez a szám a nők esetében 30 éves korra, a férfiak esetében pedig 32 éves korra tolódott. A növekedés üteme még magasabb, ha iskolai végzettség és területi megoszlás szerint nézzük az adatokat: az alapfokú iskolai végzettségű nők 2016-ban átlagosan 26,8 évesen, míg felsőfokú végzettségű társaik kerekén 4 évvel később, átlagosan 30,8 évesen házasodtak, amely több mint egy teljes év átlagéletkor-növekedést jelent 2016 óta. Összességében tehát 20 év alatt 8 évet nőtt a házasságkötéskor mért átlagéletkor, amely magyarázza a házasságok számának ideiglenes csökkenését, amelyet most „pótolni” látszik a 25-35 éves generáció. A házasságkötések száma is változik iskolai végzettséggel és területi alapon. A házasságkötések növekvő száma elsősorban a középfokú végzettségűek, illetve Magyarország perifériális területein élőknek (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék) köszönhető. A házassodási kedv javulása Közép-Magyarországon (ideértve Budapestet) és az ország fejlettebb régióiban visszafogottabb.

A házasságok keletkezése mellett azok megszűnése jóval érdekesebb témánk szempontjából, amely válással vagy halálozással következhet be. A házasságok utóbbi években tapasztalt emelkedése mellett a válások aránya csökkenést mutat, noha a szám egyelőre továbbra is magas marad. A KSH 2017-es beszámolójában így ír erről:

A házasságkötések jelentős emelkedése mellett tovább javultak a halandósági viszonyok, megemelve ezzel a születéskor és a további életkorokban várható átlagos élettartamot, ezzel tovább mérsékelve az özvegyülések által megszűnt házasságok számát. Emellett mérséklődött a válások száma is, és 2014-ben, hosszú idő óta először csökkent 20 ezer alá, 2016-ban az elmúlt 53 év legalacsonyabb esetszámát regisztráltuk. (Központi Statisztikai Hivatal)

Fontos mindehhez hozzátenni, hogy nem kizárólag Magyarország-specifikus, hanem Európa-szintű jelenségről beszélhetünk, amikor a házasságkötések számának növekedését, és válások arányának utóbbi években tapasztalt csökkenését nézzük, tehát hazánkban is Európa más országaihoz hasonló társadalmi változások játszódhatnak le.

A házasságkötés melletti másik családképző erő a leszármazás, vagyis témánk szempontjából fontos a születések számának vizsgálata is. Az élveszületések száma az utóbbi 25 évben Magyarországon folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, ám lakosságszám-arányosan nézve a házasságok számának növekedésével párhuzamosan a születések száma is stagnál, vagy lassan emelkedik: Ezer lakosra számítva 1990-ben 12,1, 2000-ben 9,6, 2010-ben 9,0, míg 2016-ban ismét 9,5 gyermek született, vagyis ez esetben is a 2010-es esztendő számít a mélypontnak. A jelenség okaként elsősorban a gyermekvállalási életkor rendszerváltozást követő hirtelen kitolódását nevezik meg, akár csak a házasságkötési kedv változása esetén: míg korábban stabilan a 20-as éveik közepén-végén vállalták első gyermeküket a párok, addig 15-20 év alatt majd' 10 évet emelkedett ez az érték, és már bőven a 30-as éveikben teszik ugyanezt átlagosan. Így most az a generáció, amely a korábbi generációkkal ellentétben a 20-as éveikben, az új évezred első évtizedében, nem vállalt gyermeket, kezdi „behozni lemaradását”. Elképzelhető azonban, hogy ez a kitolódás az életük során ténylegesen vállalt gyermekszám csökkenéséhez is hozzájárulhat. Noha tehát a gyermekszám növekedése alapvetően társadalmi strukturális okokkal magyarázható, nem kétséges, hogy különféle családalapítást segítő szociálpolitikai intézkedések is hozzájárulhattak a növekvő gyermekszámhoz (így a családi otthonteremtési támogatások), bár az intézkedések értékelése a rövid időbeni táv miatt egyelőre nem lehet megalapozott, és a tudományos közvélemény egyelőre megosztott a programok hatásáról.

4. Munkaerőpiac – rugalmas munka

A korunkban zajló gazdasági-társadalmi folyamatok eredményeképpen a gazdaságban egyre növekszik a rugalmas termelési formák aránya, ezzel párhuzamosan pedig a munkavállalás és a munkaerő-piaci foglalkoztatási formák is differenciálódnak, illetve egyre rugalmasabbakká válnak. A munkavállalók között egyre kevesebbszer fordul elő, hogy egész életükben ugyanazon állásban, teljes munkaidőben foglalkoztassák őket, és így megnő a párhuzamos munkák vállalása, a részmunkaidős foglalkoztatás, a kölcsön-munkaerő alkalmazása és a távfoglalkoztatásban részt vevők aránya. Mindez egyre gyakoribb munkahelyváltással, és megnövekedett arányú, időszakosan jelentkező munkanélküliségi helyzettel, összefoglalóan pedig megnövekedett instabilitással és bizonytalansággal jár mind a munkavállalók, mind pedig a munkaadók számára. Az új helyzet kezelése nagyobb kreativitást és rugalmasságra való hajlandóságot igényel mindkét fél részéről, de a rugalmasság ugyanakkor mindkét fél igénye is egyszerre.

A rugalmasság és a rugalmas munkavállalás biztosítása jelenti egyfelől a társadalombiztosítási és egyéb szociális ellátások álláskeresői számára történő hatékonyabb elosztását, és jelenti ugyanakkor egy új szemléletű foglalkoztatáspolitikai adaptálását. A társadalmi innováció során a helyi közösséget alkotó szereplők és csoportok együttműködésének fontos eleme a munkaerőpiac szereplőinek: aktuális és potenciális munkaadóknak és vállalkozóknak, valamint az aktuális és potenciális munkavállalóknak közös fellépése, hiszen gazdasági tevékenység csak akkor folyhat, ha a pénzügyi és egyéb erőforrások mellett a megfelelő humán erő is rendelkezésre áll. Minthogy azonban a helyi közösségeken belül a rendelkezésre álló humán erőnek a társadalmi csoport mérete határt szab, a munkaadóknak foglalkoztatáspolitikáját a helyi munkaerővel együttműködve, a helyi igényeknek megfelelően kell kialakítaniuk. A rugalmas munkavállalás hatására így hatékonyabbá válik a munkahelyteremtés folyamata. Az Európai Unió Tanácsa a következő munkaerőpiaccal kapcsolatos javaslatokat tette a tagállamok számára:

- A helyi környezethez és igényekhez illeszkedő flexibilis munkaidőket kialakítva a munkahelyek megóvására kell törekedni, a szociális válság elkerülése érdekében.
- A rugalmasságot és stabilitást egyszerre garantáló munkaerőpiac és társadalombiztosítási rendszer, illetve különböző kiváltságok biztosításával megfelelő vállalkozói környezetet kell kialakítani, kiemelt figyelemmel a hátrányos helyzetben lévők számára létrehozott új munkahelyekre.
- A válság által leginkább sújtotta polgárok munkaerő-piaci aktivitását serkentendő, megfelelő szociális juttatásokkal és a minőségi szociális szolgáltatásokhoz való hozzásegítésükkel meg kell akadályozni a munkaerőpiactól való tartós távollétüket és lecsúszásukat.
- A humán erőbe való befektetéssel támogatni kell elsősorban a továbbképzéseket és a piaci igényeknek megfelelő átképzési lehetőségeket, a munkavállalókat pedig részmunkaidős állások biztosítása melletti képzésekkel hozzá kell segíteni a szakmai továbbfejlődéshez.
- A közfoglalkoztatottak számának növelésével fel kell venni a harcot a munkanélküliség növekvő arányával.

- Csökkenti kell a munkaerőpiac szegmentáltságát, illetve a különbséget a női és férfi foglalkoztatási mutatószámok között, csökkenteni kell a nemi jövedelmi különbségeket és kiemelt figyelmet kell szentelni a nők rugalmas foglalkoztatására, különösen a várandósság ideje alatt és azt követően, elősegítve gyors munkába állásukat.
- Ösztönözni kell a munkaerő-piaci szereplők minél nagyobb mértékű mobilitását.

Rugalmas munkavállalással a munkanélküliség és alkalmazotti lét közötti átmenetek, valamint a munkahely-váltás időszakainak kritikussága nagy mértékben csökkenthető, mert a rugalmassága mellett szociális stabilitást nyújt a munkavállalók számára. A rugalmas munkavállalásban rejlő lehetőségek és az azzal járó előnyök ismertetésével és helyi önkormányzatok általi népszerűsítésével növelni kell a rugalmas munkák számát.

A rugalmas munkavállalás lehetősége nagyban megkönnyíti a családon belüli munkamegosztást is: lehetőséget ad a nők számára ahhoz, hogy a gyermekszülést követően mihamarabb újra munkába álljanak (amelyhez azonban elengedhetetlen a bölcsődei-óvodai szolgáltatások megfelelő mennyiségben és minőségben történő rendelkezésre állása a családok környezetében), így az apa és anya feladataikat egyenlő mértékben oszthatják meg egymás között. Ugyanezzel a hatással jár a későbbiek során is a munkaerő-piaci rugalmas lehetőségek lehetővé tétele, amely a családon belüli munkamegosztás optimalizálását eredményezi, így a feladatokat a szülők egymás között egyenlő módon oszthatják el. Így az apák is lehetőséget kapnak gyermekeikkel való foglalkozásra és a családi élet intenzívebb gyakorlására. A rugalmas foglalkoztatás nem csupán a munkaidővel való szabad vagy szabadabb gazdálkodást jelentheti. A rugalmas foglalkoztatási formák alábbi típusai elkülöníthetők

- **Részdíjs foglalkoztatás:** Részdíjs munkának nevezünk minden olyan munkavégzést, amely során az általánosan megszabott munkavégzési időnél kevesebbet dolgozik az alkalmazott. A részdíjs foglalkoztatás célja, hogy olyan embereket vonjon be a munka világába, akik nem tudnak teljes munkaidőben dolgozni. A részdíjs munka révén az alkalmazottak maguk dönthetnek arról, hogy számukra mi a megfelelő munkaütemezés. A részdíjs foglalkoztatott dolgozhat egy munkanapnak, egy munkahétnek, egy hónapnak vagy egy évnek csak egy meghatározott részében.
- **Rugalmas munkaidő:** A rugalmas munkaidő definíció szerint olyan munkaforma, amely során a teljes munkaidőben alkalmazott dolgozó maga választja meg, hogy mikor kezdi, és mikor fejezi be a munkát. Erre a munkaszervezésre jellemző, hogy általában van olyan „csúcsideje” a munkanapnak, amikor mindegyik rugalmas munkaidőben dolgozó alkalmazott jelen van a munkahelyen.
- **Állásmegosztás:** Az állásmegosztás olyan munkaszervezési eszköz, amellyel egy személyhez tartozó feladatokat és felelősségi köröket kettő vagy több ember között osztanak meg. Az állásmegosztás akkor használatos, amikor teljes munkaidős állást kell betölteni, viszont több ember is elláthatja a feladatot. Az állásmegosztás segítségével a munkaadó egy állás betöltésekor több alkalmazott képességeit, tapasztalatát is kihasználhatja. Ezzel a munkaszervezési móddal könnyebben tanulhatnak egymástól a beosztottak, több ötlet, új elképzelés születhet a munka kapcsán jelentkező kihívások megoldására.

- **Sűrített munkahét:** A sűrített munkahét egy olyan munkaforma, amelynek során a teljes állású alkalmazott kevesebb, mint öt munkanapot dolgozik a munkahéten. Tipikus példa erre, amikor valaki négy nap 10 órát dolgozik, három nap 12 órát vagy négy nap 9 órát és az ötödik nap 4 órát. Legfőképpen vevőszolgálatok, kórházak és informatikai rendszerek üzemeltetői foglalkoztatják munkatársaikat ebben a formában.
- **Távmunka:** A távmunka egy olyan munkamódszer, amely megengedi a dolgozónak, hogy munkáját a munkahelyétől távol, otthon, külső irodában vagy egyéb helyszínen végezze. Az otthoni munka azt jelenti, hogy a dolgozó rendszeresen otthonról végzi munkáját, de nem feltétlenül mindennap. Ebben az esetben a munkaadó biztosíthat bizonyos eszközöket (például számítógép) a munkavégzéshez.
- **Éves munkaidőkeret:** Az éves munkaidőkeret bevezetése után a dolgozók nem heti bontás szerint dolgozzák le a szerződésben megadott munkaórákat, hanem éves bontásban. 40 órás munkahét helyett például évi 2000 órát kell dolgoznia az alkalmazottnak. A fizetés nem függ a havonta ledolgozott órák számától, mivel minden hónapban egyenlő mértékű fizetséget kap az, aki éves munkaidőkerettel rendelkezik, egészen addig, amíg le nem dolgozza a szerződésben megadott munkaórákat.
- **Önfoglalkoztatók:** Az önfoglalkoztató fogalmát az önfoglalkoztató és a munkavállaló közötti különbségtétel alapján lehet meghatározni. Munkavállalónak azt tekinthetjük, aki munkaszerződéssel egy másik személy részére és annak irányítása alatt, bér fejében munkát végez. Tehát a munkavállaló a munkáltatójával szemben függő helyzetben van. Ezzel szemben az önfoglalkoztatók esetében nem áll fenn ilyen jellegű függőségi viszony.
- **Határozott időre szóló munkaszerződéssel foglalkoztatottak:** A határozott időre szóló szerződéssel foglalkoztatottak egy bizonyos időtartamra vagy egy bizonyos feladat elvégzésére kapnak munkaszerződést. Ez a típus a munkáltató számára nagy rugalmasságot biztosít, mivel módosítani tudja az alkalmazottak számát a termék/szolgáltatás iránti kereslet függvényében. Továbbá olyan esetekben is lehet alkalmazni határozott időre szóló szerződéssel foglalkoztatottakat, amikor az állandó alkalmazottak szabadságon vannak, csúcsidőszakban, illetve speciális projektek lebonyolítása során. A határozott időre szóló szerződéssel történő foglalkoztatás előnye a munkavállaló számára, hogy a szerződése idejére biztosított a foglalkoztatása.

5. Szociálpolitikai helyzetkép

5.1. Állami szféra

A családsegítő szolgáltatások nagyon sokszínűek a világon, amely sokszínűség megjelenik az ilyen tevékenységeket végző szervezetek fenntartásának módjában, finanszírozásában, szakmai és célcsoporti fókuszában, módszereiben is. Európán belül is megosztottságot láthatunk ebben a tekintetben, noha a családsegítő szolgáltatások célja valamennyi esetben jellemzően különböző megoldások biztosítása a különböző helyzetben lévő családok számára, munkaerőpiaci, oktatási, szociális vagy mentálhigiénés területeken.

Az európai rendszerek négy típusát különböztetik meg céljait, illetve az intézményrendszer kiterjedtségét tekintve: 1) Általános célú sűrű intézményrendszer (például Franciaországban, Finnországban) 2) Általános célú ritka intézményrendszer (pl. Írországban); 3) A csak az erőteljes leszakadókra fókuszáló ritka intézményrendszer (pl. Csehországban) 4) A csak az erőteljes leszakadókra fókuszáló sűrű intézményrendszer (Lengyelországban, Magyarországon)

A magyarországi családpolitikai rendszert törvényileg alapvetően meghatározza a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény, amely szerint a családsegítés általános, mindenki számára hozzáférhető, életkorhoz, jövedelemhez, szakértői véleményhez nem kötött, önkéntesen és térítésmentesen igénybe vehető szociális alapszolgáltatás. Ennek fontos alkotóeleme, hogy a családsegítés önkéntesen, kérelem alapján történik, méghozzá területi alapon: települési szinten a család- és gyermekjóléti szolgálat; járási, megyei szinten a család- és gyermekjóléti központ keretében. 2016-tól az önkormányzatoknak kétezer feletti lakosságszám esetében kötelezően kell biztosítaniuk családsegítő központ működését.

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény a gyermekjóléti szolgáltatásokat a következőképp definiálja: „A gyermekjóléti szolgáltatás, olyan a gyermek érdekeit védő speciális személyes szociális szolgáltatás, amely a szociális munka módszereinek és eszközeinek felhasználásával szolgálja a gyermek testi és lelki egészségének, családban történő nevelkedésének elősegítését, a gyermek veszélyeztetettségének megelőzését, a kialakult veszélyeztetettség megszüntetését, illetve a családjából kiemelt gyermek visszahelyezését.”

Az egyik eszköz a fenti célok megvalósításához a családgondozás, amely során a családsegítő szakember kifejezetten a kiskorú gyermek védelme érdekében alakít ki a segítséget kérő családdal szerződésre épülő személyes kapcsolatot. A KSH megállapítása alapján a családsegítés az egyik legelterjedtebb szociális alapszolgáltatás, amelyet mára már a települések döntő többségében, az összes település 93%-ában igénybe lehet venni, noha az ellátottság függ a települések nagyságától, amennyiben csupán a 10 000 főnél népesebb települések lefedettsége teljes körű.

Az, hogy a szociális ellátórendszer családsegítő intézményei épp a legkisebb, sokszor legnehezebb helyzetben lévő településeken nem működnek, azt mondhatjuk, hogy a szociális szektor jelenlegi szabályozási és finanszírozási rendszere sok esetben figyelmen kívül hagyja a településszerkezetből, a településeken végbemenő gazdasági-társadalmi folyamatokból eredő problémák nagy részét. A Magyarországi Országgyűlés Hivatala Képviselői Információs Szolgálat az alábbiak szerint foglalja össze a családsegítés feladatait:

A családsegítő feladata szociális és mentálhigiénés problémák, illetve egyéb krízis helyzet miatt segítségre szoruló személyek, családok számára támaszt nyújtani az életvezetési képesség megőrzésében. Ez jelenthet információnyújtást, problémamegoldást, lelki támogatást, vagy ügyintézés is. A problémák kezelésének elsődleges eszköze a család erőforrásainak a megtalálása, a kliens önállóvá válása.

A szolgáltatás magában foglalja:

- 1) a szociális, életvezetési és mentálhigiénés tanácsadást; az anyagi nehézségekkel küzdők számára a pénzübeli, természetbeni ellátásokhoz, továbbá a szociális szolgáltatásokhoz való hozzájutás megszervezését;
- 2) a család gondozást, így a családban jelentkező működési zavarok, illetve konfliktusok megoldásának elősegítését;
- 3) közösségfejlesztő, valamint egyéni és csoportos terápiás programok szervezését;
- 4) a tartós munkanélküliek, a fiatal munkanélküliek, az adósságterhekkel és lakhatási problémákkal küzdők, a fogyatékossgal élők, a krónikus betegek, a szenvedélybetegek, a pszichiátriai betegek, a kábítószerproblémával küzdők, illetve egyéb szociálisan rászorult személyek és családtagjaik részére tanácsadás nyújtását;
- 5) a családokon belüli kapcsolaterősítést szolgáló közösségépítő, családterápiás, konfliktuskezelő mediációs programokat és szolgáltatásokat, valamint a nehéz élethelyzetben élő családokat segítő szolgáltatásokat.

A magyar állami-önkormányzati szociális intézményrendszert vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a családsegítő szolgáltatások főként a legelesettebbek számára, a szociálisan leginkább részorulóknak számára nyújtott gazdasági-mentálhigiénés és életvezetési tanácsadásban (pl. adósságkezelés) merül ki, e szolgáltatásokat túlnyomórészt felnőtt lakosok, főleg teljes és egyszülős családok, de egyedülállóknak is igénybe veszik. Hasonló a helyzet szerte a régióban, amely régió egyes országai (pl. Csehország) csupán abból a szempontból térnek el egymástól, hogy mennyire kiterjedt a családsegítő ellátórendszer.

Magyarország ebben a vonatkozásban (Lengyelország mellett) előrébb jár. A fentiekben megállapítottak alapján kiterjedt ellátórendszerrel rendelkezhet. A szolgáltatások tartalma azonban nagyon hasonló szerte Közép-Kelet Európában, hiszen azok a gyakorlatban nem terjednek ki a családi élet anyagi helyzetétől független problémáinak kezelésében, főleg, ami az átalakuló családmódellek kapcsán egyre erőteljesebben bontakoznak ki a régió társadalmában is.

A családsegítő szolgáltatások, noha elvileg és törvényileg bárki számára igénybe vehető, mégis olyan területen népszerűbbek, ahol az ilyen tevékenységek kulturálisan mélyen beágyazódtak. A magyarországi helyzetképre jellemző, hogy e szolgáltatásokat a leszakadó, nehéz gazdasági helyzetbe kerülők, ugyanakkor nem a legszegényebbek veszik igénybe, még hozzá gazdálkodási és szociális szolgáltatásokkal kapcsolatos tanácsadás céljából. Az ezzel foglalkozó családsegítő szociális munkásoktól ugyanakkor gyakran részesülnek családi konfliktuskezelési tanácsadásban is. A legkisebb és leghátrányosabb helyzetű településeken aktív civil szervezetek, egyházak és önkéntes szociális munkások is kiegészítik az állami ellátórendszert, a legmagasabb jövedelmű városi rétegek pedig pici szereplők szolgáltatásait (pszichológiai tanácsadók, párterapeuták) segítségét is igénybe vehetik problémáik megoldásához.

Ezek a szolgáltatások ugyanakkor rendkívül aprók és pontszerűek. Kíváncsinos lenne az állami intézményrendszer részéről a Nyugat-Európai szociális módellekhez való felzárkózás, és a szolgáltatási portfólió radikális bővítése annak érdekében, hogy komplex, a családi élet aktuális problémáira reagáló segítséget kapjanak a magyar családok, hiszen csak ezzel lehetünk képesek aktív és erős családokat kialakítani Magyarországon.

5.2. Piaci szereplők

A családsegítő szolgáltatások egy része piacképes, így a for-profit szférában is megtalálhatjuk egyes elemeit a teljes régióban, kiváltképp, ami a családterápiás és párterápiás tevékenységeket illeti. Ebben az értelemben családsegítő szolgáltatásokat redukálnunk is kell a családterápiás szolgáltatásra, mivel a piacon jobbra ez a tevékenység tud profitábilis módon megmaradni. Fontos kielemezni azonban, hogy ezek a szolgáltatások is jobbra kizárólag csak a nagy népsűrűségű helyeken, nagyvárosok, fővárosok környékén és területén koncentrálódnak.

A családterápiás piaci szolgáltatásokat nyújtók tevékenységüket úgy mutatják be, mint egyszerre egy szemlélet és módszer alkalmazását, „amellyel a pszichológus segít a problémák okainak felderítésében, mégpedig a tüneteket hordozó egyénnel és annak családjával együttműködve. A szakember a családterápia során – a lehetőségekhez mérten – optimalizálja a családi rendszer működését: megváltoztatja az élmények átélésének minőségét, és ezáltal a család viselkedését. A családterápia célja a családterápia célja orvosolni a problémákat, megszüntetni a tüneteket, és elősegíteni az egyensúly megteremtését a családban. A családterápia hatékonyságának kulcsa a megelőzés: a nem megfelelő működéshez vezető út korigálása, megtörése. Ha a családterápia eredményes, nem csupán az aktuális problémák és tünetek szűnnek meg, de a következő generációknál is kisebb lesz a testi és lelki tünetek megjelenésének valószínűsége.

Az ilyen típusú szolgáltatást végzők jobbra társas vállalkozások, illetve magánpraxist fenntartó diplomás pszichológusok vagy pszichiáterek, továbbá olyan határterülettel foglalkozó más szakemberek, akik egy bizonyos típusú konfliktuskezelési megoldásra specializálódtak saját korábbi szakmai területükről. Ilyen konfliktuskezelési módszert jelentenek a különböző művészeti megoldásokat alkalmazó terápiás irányok (dráma, színház, zeneterápiák), amelyek esetében szintén valamennyi érintett fél bevonásra kerül.

Az ilyen típusú szolgáltatásokat nyújtó magánszemélyeket és szervezeteket tömörítő európai egyesület az 1990-ben alapított European Family Therapy Association (Európai Családterápiás Egyesület, EFTA), amely egy olyan szervezet, amely (a 2016-os évre vonatkozóan) Európa 30 országából származó összesen több mint 50.000 családterápiás szakembert tömörít, jobbra olyanokat, akik bevételeiket a piacról és/vagy adományokból szerzik. A szervezet célja nemzetközi szakmai hálózatban a szakmai ismeretek terjesztése és magas minőségű szolgáltatásokat nyújtani képes terapeuták szakmai támogatása. E társaságnak már az alapításkor (illetve az ezt megelőző formálódás során) tagját képezte több szakember a Közép-Kelet Európai régióból (így Magyarországról 2, Csehszlovákiából 3, Lengyelországból 10 alapító tagot tudhat magáénak a szervezet az összes 231-ből). Az ezredfordulót követően, 2001-ben Magyarország fogadta az európai szervezet 3 évenként megszervezésre kerülő nemzetközi konferenciáját, amelyet ebben az évben Budapesten tartottak. A szervezet vezetőségében jelenleg egy magyar tag foglal helyet.

A szervezet tagszervezetei körében felmérést készített, amelynek 13 válaszadó szervezete közül egy magyarországi szervezet is található. A Magyar Családterápiás Egyesület több, mint 1000 tagot számlál, online felületeiken 574 családterápiás pszichológus szakember található elérhetőségeikkel együtt. Ez alapján Magyarországon a piaci családsegítő rendszer elterjednek mondható: az 574 személy Magyarország 109 településéről származik, amelyek – Budapesten kívül – főként

megyeszékhelyek, vagy legalábbis járásközpontok, kisebb városokat és községeket azonban nem találunk köztük.

A klasszikus módszerekkel zajló családterápia gyakorlata nagyon hasonló képet mutat a klasszikus pszichológiai terápiákkal, azzal a különbséggel, hogy egy jó részük a család több tagja (amennyiben a család két felnőtt tagja van jelen, párterápiának is nevezhetjük a tevékenységet) részt vesz, így a terápia egy társas interakcióban zajlik. Függetlenül attól, hogy hány fő van jelen (egy fő, egy pár, vagy a család 2-nél több tagja), beszélhetünk családterápiáról abban az esetben, ha a pszichológiai felmérés, kezelés, tanácsadás a családi életre és a családi életben beálló konfliktusos helyzetek, problémák megoldására vonatkozik. A családterápia az aktív terápiák közé tartozik, azaz a terapeuta nem kiváráon, hanem beavatkozóan viselkedik annak érdekében, hogy elősegítse a résztvevők egymáshoz való viszonyának megváltozását. A módszer eredményessége az adekvátan alkalmazott módszertől, a családterapeuta személyiségétől, valamint a kellően motivált családtól is függ. Egy kezelés időtartama hosszabb egy átlagos pszichoterápiás óránál, mivel a terapeutának folyamatosan figyelemmel kell kísérnie minden családtag megnyilvánulásait. Egy családterápia általában 5-10-15 ülésben zajlik, és a családdal egyszerre min. két terapeuta dolgozik. Ha a családtagok beleegyeznek, a probléma megoldását adott esetben szupervíziós team és videokamera is segítheti.

Budapesten számos családterápiás szolgáltatás megtalálható a piacon, a nagyobb magyarországi városok, illetve kisebb települések felé tekintve azonban számuk jelentősen megcsappan. E budapesti szolgáltatások a legtöbb sok alkalomból állnak tehát, annak függvényében, ahogyan az eset megkívánja. A családterápiák esetenkénti árai (terápiás óradíjak) egy ezzel foglalkozó oldal adatai szerint 12-15.000 forint körül alakulnak Budapesten, tehát egy komplett terápiás kezelési periódus meghaladhatja a 200.000 Ft-ot is (2016-os adatok), amely jócskán meghaladják az átlagos magyarországi anyagi helyzetben élő családok pénzügyi lehetőségeit. Az oldal éppen ezért meg is jegyzi, hogy az ilyen kiadásokat maguknak megengedni nem képes családok a civil szervezetekhez, vagy kezdeti lépésként az ingyenes települési családsegítő szolgálatokhoz fordulhatnak segítségért.

5.3. Civil szervezetek

Tekintve, hogy a minőségi szolgáltatásokat a magyar átlagkeresetből élők nem tudják megengedni maguknak, különböző civil szervezetek számos téren képesek pótolni az így keletkező hiányosságokat, amelyet főleg állami vagy nemzetközi támogatásokból, illetve kisebbrészt magánadományokból tudnak a piaci árak alatt nyújtani a rászorulóknak számára. Ezek a szervezetek gyakran olyan helyekre is eljutnak, ahol az állami szervezetek nem tudnak megjeleníteni. A piaci árnál, vagyis a 12-15 ezer forintos összegeknél olcsóbb, alkalmankénti családterápiát főleg non-profit orientált családterápiás alapítványok tudnak vállalni, amelyek részben pályázati támogatásokkal, adományokkal tudják költségeiket fedezni, valamint az ingyenes ellátás keretein belül működő intézmények, mint például nevelési tanácsadók, családsegítők, esetenként a pszichiátriai szakellátás keretén belül működő pszichiátriai szakrendelők, pszichitriai gondozók, ha kiképzett családterapeuta szakember áll rendelkezésükre.

A családsegítéssel foglalkozó nagyobb NGO-k (egyesületek, alapítványok) magyarországi térbeli megoszlását elemezve megállapítható, hogy székhelyük jobbára nagyvárosokhoz köthető, ugyanakkor tevékenységüket sok esetben más

helyszínen végzik. Tevékenységi palettájuk túlnyomórészt a családsegítés mellett nagymértékben tartalmaz gyermekjóléti és gyermekjogvédő elemeket (főként gyermekek számára szóló szociális szolgáltatások, adománygyűjtés, gyermekegészségügyi szolgáltatások, gyermek-szabadidős programok szervezése). E gyermekekre fókuszáló tevékenységi körök, szabadidős programok azonban a legtöbb esetben gyermekcsoportok számára kerülnek megszervezésre, főként halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek számára, amelyek során a szülőktől távol (pl. táborban, kiránduláson, sporteseményen) tartózkodnak, így noha egyes családok problémáit képesek csökkenteni, azt nem a család valamennyi tagja bevonásával teszik.

5.4. Egyházak

Civil szervezeteket, alapítványokat egyes egyházi szervezetek is fenntartanak, így a működési keretek és formák egymástól sok esetben nehezen elválaszthatók, így e fejezet azokkal a tevékenységi körökkel foglalkozik, amelyekkel a különböző magyarországi egyházak szolgáltatásaira általában, és nem esetileg vonatkozik. Összességében a házasságkötés tradicionális intézményének – állam mellett – legfőbb gyakorlójaként, továbbá a házasság intézményének vallási-etikai-filozófiai és teológiai megalapozóiként az egyházak és vallási intézmények jelentős hatást gyakorolnak a családokat összetartó erő minőségére. A három, legnagyobb tömeget megszólító magyarországi egyház vonatkozásában az alábbi releváns tevékenységi köröket találjuk:

A Magyar Katolikus Egyház a családok egységét és épségét kiemelt helyen kezeli, amely megmutatkozik a legnagyobb magyarországi vallási szervezet honlapján is, ugyanis tematikus oldalaik közül a családi témakör első helyen szerepel. A különböző egyházi szervezetek számos programot és lehetőséget kínálnak a családoknak az egyszerű közös időtöltés (kirándulások, szabadidős programok) mellett képzések és tanácsadások formájában is. Ezek a programok általában pontszerűek, és nem lehet azt mondani, hogy külön szervezeti egység fókuszálna csupán a családokra, a családok egységére, hanem sokszor más – főként vallási – programokhoz kapcsolódóan jelennek meg az egyház szolgáltatáspalettáján. A katolikus szeretetszolgálatok (pl. Katolikus Karitás, Rév – Szenvedélybeteg-segítő Szolgálatok) gyakran végeznek családsegítő, családi lelkipásztori tevékenységet is. A családi élet vonatkozásában azonban kiemelendő a jegyesoktatás és a jegyeskurzusok (amely utóbbi házasságkötőkön kívül is bárki számára nyitott) intézménye, amely felkészíti a házasulandókat egyebek mellett az egymás iránti toleranciára és az akadályok közös leküzdésének fontosságára, továbbá a családalapítás és gyermeknevelés kapcsán felmerülő problémák leküzdésének irányvonalaira is. Ezzel kapcsolatban az egyház saját lexikonja (lexikon.katolikus.hu), mint legfőbb célt, azt emeli ki: „[a jegyesoktatás] során a jegyesek alkalmassá válnak új állapotuk szentségére és kötelességeire”.

A Magyarországi Evangélikus Egyház szervezetegységei is számos családi vonatkozású közös programot, konferenciát, kurzust, továbbá szociális akciót szerveznek, számos csoportosulás alakul a családi élet minőségének javítására, az ezzel kapcsolatos társadalmi tudatosság alakítására, azonban az egyház egészére kiterjedő, tradicionális intézmény ezzel a problémakörrel szervezetten nem foglalkozik. Számos vonatkozó joggyakorlat sorolható fel azonban, így a különböző családi istentiszteletek, vagy a Házasság Hete program keretében az élethosszig tartó házasság intézményének népszerűsítése került előtérbe, ezzel kapcsolatos egyházi

események, előadások és beszélgetések formájában. Ezek mellett egyházi csoportok számos családsegítő szociális akciót tartanak, amely elsősorban a családok anyagi helyzetén igyekezik segíteni, adománygyűjtések formájában. Az egyházi alapítványok és egyesületek számos magyarországi és Kárpát-Medencei településen tartanak fent az állami intézményrendszerhez hasonló szolgáltatásokat nyújtó családsegítői egységeket is.

A Magyarországi Református Egyház rendelkezik egy, kimondottan családsegítéssel foglalkozó szervezeti egységgel (Magyar Református Egyház Házasság- és Családsegítő Szolgálat). Ez a szolgáltatás kifejezetten pszichológiai segítséget jelent, az egyházi szervezet megfogalmazásában a „válságba kerülő házasság, kezelhetetlennek tartott gyermek, a tágabban értelmezett családdal való konfliktusok, tartósan beteg gyermekkel való együttélés, az ő nevelése – komoly kihívások, amelyekkel megkeresik a családsegítő szolgálatot.” Így a Házasság- és Családsegítő Szolgálat feladatát a krízishelyzetekben küszködő, szenvedő emberekhez való lelkigondozói (pásztorál-, pszichoterápiás) tevékenység – és tanácsadói szolgálat képezi. Ezek mellett a református egyházi csoportok is számos családsegítő szociális akciót tartanak, amely a családok anyagi helyzetén igyekezik segíteni, adománygyűjtések formájában.

6. Kérdésfelvetés

A tágabb, Közép-európai régióban mindeztáig ismereteink szerint nem történt átfogó, a témával foglalkozó gyakorlatokat összesítő és elemző munka, azonban több olyan, egyes gyakorlatokról beszámoló esettanulmány létezik, amelyeket a nemzetközi szakirodalom tárgyal. Jelen kutatás kapcsán e joggyakorlatokról részletesen nem számolunk be – azokat a projekthez tartozó politikai javaslatgyűjtemény tárgyalja – azonban átfogó módon, az apa-gyermek kapcsolatokra koncentráló tanulmányok, jelentések kapcsán összefoglaljuk ezen elemzések rövid tartalmát.

A nemzetközi szakirodalom megállapítja a két szülő jelenlétének gyermek pszichés-szociális fejlődésében játszott megkérdőjelezhetetlenül pozitív szerepét. Ezen belül az apák szerepét, noha egyes tanulmányok a diszfunkcionálisan működő családok esetén negatív hatásokról is beszámolnak, a funkcionálisan működő családok esetén minden esetben sürgetik az apa-gyermek találkozások számának növelését. A tanulmányok az apák jelenlétének pozitív hatásait gyermekeik vonatkozásában az alábbi tényezőkre vonatkozóan állapítják meg: pszichés egészség, viselkedési zavarok megoldása, felnőttkori bűnözés elkerülése, felnőttkori anyagi-gazdasági helyzet, empátiára való képesség, társas kapcsolatok minősége, felnőttkori megelégedettség a szexuális és partnerkapcsolatokkal, önbecsülés és szubjektív jóllét. Az apák jelenlétének egyes pszicho-szociális tényezőkre gyakorolt kedvező hatását nem csupán keresztmetszeti, de longitudinális, a családok életét hosszú távon követő vizsgálatok is megerősítették.

Noha megállapítottuk, hogy a közép-európai szakirodalomból teljes mértékben hiányzik a fókuszban lévő tárgyban készített felmérések arra vonatkozóan, hogy az apák fontos szerepének megállapítását követően hogyan lehetne bevonni őket a szakpolitikai közbelépésekbe annak érdekében, hogy maximalizálhassuk a gyerekek jóllétét, ennek vizsgálata a közép-európai mellett a nyugati irodalomban is meglehetősen hiányos.

Kutatásunk fő kérdése, hogy az állami-önkormányzati családsegítő ellátórendszer milyen formában, eszközökkel és szolgáltatásokkal történő bővítése lenne a legcélravezetőbb annak érdekében, hogy elérjük a családsegítő szolgáltatások igénybevételevel kapcsolatos előítéletek felszámolását, és olyan, apák, anyák és gyermekek érdeklődését és aktivitását kiváltó programok valósulhassanak meg, amely az erős családok kialakulását, az aktív apa-gyermek és apa-fiú kapcsolatok megerősödését segítik elő. E kérdés megválaszolásához azt szeretnénk kideríteni: helyi szinten milyen kapacitások állnak rendelkezésre az apa-gyermek találkozások népszerűsítő családsegítő programok szervezésének elősegítéséhez.

A kérdésünk megválaszolásához transznacionális perspektívában kívánjuk tanuémányozni a családépítő, az apák gyermeknevelésbe való bevonásával kapcsolatos joggyakorlatokat a Duna Stratégia regionális együttműködésben résztvevő, illetve V4 országokban (családi, apás programok, körök, társadalmi hálózatok, klubok, motivációs megoldások). Jelen kutatásnak e tevékenységet kell megalapoznia. A tanulmányozás során kiemelt figyelmet fogunk fordítani azokra a transznacionális joggyakorlatokra, amelyek kifejezetten az apák bevonására, a férfiak gyermekneveléssel kapcsolatos motivációinak előmozdítására, a vonatkozó attitűdbeli különbségek mérséklésére és megszüntetésére, valamint a gyermekek férfiképének, apaképének kialakítására és formálására irányulnak:

1. Mindkét felet motiváló apa-gyermek programok tartalmi és környezeti feltételei: A tanulmányozás során azokat a programokat, projekteket, megoldásokat tartjuk fókuszban, amelyek fenntartható módon működnek, ezek tartalmi, társadalmi-környezeti, fizikai (infrastrukturális)-környezeti, valamint jogi(szervezeti)-környezeti feltételeit vizsgáljuk, szem előtt tartva az ilyen megoldások egyedi karakterét és megvalósíthatóságát különböző feltételek (pl. magyarországi környezet) mellett.
2. Körök és csoportok: Programok mellett az ilyen programokat szervező szervezeteket, intézményeket, csoportosulásokat is vizsgáljuk. Fő kérdésünk, hogy milyen szervezeti formában, infrastrukturális feltételekkel működnek, illetve, hogy a tanulmányozni kívánt programok megvalósítása milyen módon integrálódik működési portfólióikba. Vizsgáljuk a szervezetek marketing-kommunikációs stratégiáit a további tevékenységi köreikkel kapcsolatban.
3. Családsegítő önkéntes szolgáltatások: A tanulmányozás során kiemelt figyelmet szentelünk azoknak a családsegítő szolgáltatásoknak, amelyek a régióban találhatóak, függetlenül attól, hogy apa-gyermek kapcsolatokkal ilyen célzottan foglalkoznak-e. Vizsgáljuk, milyen formában és mértékben jelennek meg ilyen szolgáltatások működési portfólióikban, illetve, hogy milyen lehetőségek vannak az ilyen szolgáltatások megjelenésének a szervezeten belül.
4. Hasonló témákban elkötelezett hálózatok: A tanulmányozás során nem csupán szervezeteket, hanem a téma szempontjából releváns, szervezetek, intézmények közötti hálózatokat is vizsgálunk. Vizsgálatuk célja elsősorban a tudás- és tapasztalatmegosztás lehetőségei és módjai a témakörben.
5. Család szerepe a gyermeknevelésben: Szervezetek és csoportosulások vizsgálata mellett vállalkozunk a téma elméleti kérdéseinek vizsgálatára. Kérdésünk, hogy milyen hatást gyakorol a jól (kiegyensúlyozottan, aktív apa-gyermek kapcsolatokkal is leírható) működő család a gyermek jelenlegi és várható pszichés helyzetére, lehetőségére.
6. Esélyegyenlőség kérdései a gyereknevelésben és a családon belüli szereposztásban: Előbbi témakör vonatkozásában kiemelten foglalkozunk az egyensúly hatásai mellett annak minőségével. A kérdésünk: mikor beszélhetünk kiegyensúlyozottan, ideálisan működő családról?

7. Módszertan

A kutatás során kevert kutatási módszert alkalmaztunk, vagyis többféle kutatási megközelítés szerint értelmeztük a problémákat és kerestünk adekvát válaszokat e problémákra. A többféle megközelítés célja, hogy a kutatás fókuszában álló kérdéskörökre megbízható, érvényes és általánosítható válaszokat kapjunk, amely alapján egy globális kép bontakozhat ki róluk. Az egyetlen módszeren alapuló felmérések ugyanis mindenképp hiányos képpel szolgálnak. A pusztán kérdőíves adatfelvételen alapuló kutatás, noha képes egy alapsokaságra vonatkoztatva általánosan jellemző eredményekkel szolgálni amiatt, hogy az leegyszerűsített és számszerűsített adatokra kérdez rá, nem képes arra, hogy egy problémát folyamatában ábrázoljon, illetve részleteiben megértsük az ok-okozati összefüggéseket. Az úgynevezett „kvalitatív”, vagyis minőségi adatfelvételre lehetőséget adó módszerek (úgy mint az antropológiai megfigyelés, résztvevő megfigyelés, továbbá a különböző interjútechnikák) pedig arra alkalmasak, hogy egy

kérdéskör komplex belső összefüggésrendszerét tárjuk fel, azonban eredményeink csak az adott felmérésben részt vettek körében, keresztmetszeti, és adott időpontra vonatkoztatottan teszi csak lehetővé következtetések levonását. Amennyiben a két típusú megközelítést párhuzamosan alkalmazzuk, lehetővé válik, hogy kutatásunk valamennyi elvárásnak egyszerre tegyen eleget. A két módszernek azonban vannak közös metszetei, illetve olyan további alternatív kutatási irányvonalak, amelyekkel ki tudjuk terjeszteni kutatásunk érvényességét, és alternatív oldalakról is bemutathatjuk a vizsgált problémakört. Ilyen típusú módszernek számít az úgynevezett „mentális térképezés” módszere, a rugalmas kérdőívezés, a különböző társadalomtudományi kísérletek vagy a kapcsolatháló-elemzés. A kutatás során arra törekedtünk, hogy ezeket az innovatív módszereket is lehetőség szerint beépítsük a vizsgálatokba. Ennek menetéről kutatási módszer szerinti bontásban az alábbiakban számolunk be.

7.1. Alkalmazott módszerek

- Szekunder elemzés. A korábbi kutatások szekunder, vagy másodlagos elemzése olyan kutatáselem, amely minden felmérés első és legfontosabb feladata. Az elemzés során összegyűjtjük azokat a kutatásokat, amelyek a mi témakörünkben nemzetközi szakmai körökben, a régió országaiban, és hazai, esetleg helyi szinteken születtek, és e szintek vizsgálatára vállalkoztak. E lépés két célt szolgál: 1) kapaszkodót ad a tervezett kutatás relevanciájával kapcsolatban: extrém esetben, amennyiben nemrég hasonló témában, kérdésfelvetéssel és hasonló módszerek bevetésével készült már kutatás, az lehetőséget ad arra, hogy saját primer kutatás nélkül is releváns információkhoz jussunk a vizsgált témakörben. S mivel erre – főleg a gazdaság- és társadalomtudományok szakmai berkeiben a témák, kérdések és módszerek gazdagsága miatt meglehetősen kicsi az esély – az is elképzelhető, hogy a kutatás egyes részei, vagy bizonyos módszerek elhagyását teszi csak lehetővé, ha előzetesen részletesen áttekintjük a releváns szakmai témakört. 2) A kutatás relevanciáját a szekunder adatelemzés olyan szempontból is meg tudja adni, hogy betekintést nyújt a szakterület állapotáról (a szakirodalom ezt „state of the art”-nak nevezi), és felvilágosítást tud adni a szakterület fontosabb téma- és kérdésköreiről. A vizsgálódásunkat tehát szekunder elemzéssel kezdtük.
- Szakértői interjúkészítés. Az interjúkészítés, mint kvalitatív, minőségi információkat nem általánosítható módon szolgáltató kutatási módszer, alapvetően két fontos célt szolgálhat. 1) elsőként alkalmat ad a survey adatfelvétel pontos megtervezésére a szakmai hibák elkerülése érdekében, 2) másfelől pedig segít értelmezni a kapott eredményeket. A szakértői interjúk készítése a kutatás során az első célt szolgálták. Ezek segítségével saját tapasztalatainkat kiegészítendő, korábban ismeretlen informátorokkal nyílt lehetőség beszélgetni, amelyek során megnyílt a lehetőség arra, hogy a problémával kapcsolatos új típusú kérdéseink születhessenek, és korábban nem ismert aspektusait tárhassuk fel a vizsgált jelenségnek. A kutató célja ezzel az, hogy megalapozottan, több perspektíva egyidejű alkalmazásával kezdhesse el a későbbi munkafázisokat. A szakértői interjúk kapcsán olyan informátorokat kerestünk meg, és kértük közreműködésüket, akik a szakterületen maguk is számottevő tapasztalattal rendelkeznek, legyenek az intézményi struktúra bármelyik szintjének szereplői: vezetők, beosztottak, vagy a civil társadalom tapasztalattal rendelkező tagjai.

- **Survey adatfelvétel:** A kérdőíves adatfelvétel lehetőséget ad a probléma viszonylag nagy alapsokaságra kiterjedő, egységesített vizsgálatára, amely az elképzelés szerint általános érvényű állítások megfogalmazását teszi lehetővé, illetve a kérdéskört a maga teljes struktúrájában, az alapvető töréspontok mentés is képes láttatni. Ehhez természetesen szükség van a minta megfelelő kiválasztására, amellyel a cél, hogy a teljes alapsokaságra általánosíthassuk eredményeinket. Ez azonban a jelen kutatás keretei – a kérdésfelvetés és az alapsokaság meghatározásából kifolyólag csak korlátozásokkal lehetséges. Kutatásunk fókuszában ugyanis az adott térség szervezetei állnak, amely specialitásukból kifolyólag csak korlátozott számban állnak rendelkezésünkre. Emiatt pedig nem lehetséges akár többbezes mintát venni a csoportból. Kutatóként célunk ilyenkor kettős lehet: 1) valamennyi érintett szervezet megszólításának megcélzása 2) jellemző csoportok meghatározása, ezt követően hasonló számú minta kiválasztása mindegyik csoportból, szem előtt tartva ennek várható általánosíthatósági korlátait. Bármelyik utat választjuk is, mindenképpen szükséges az alapsokaság lehatárolása, az ide tartozók pontos meghatározása. Első lépésként tehát mi is ezt tettük. Így az alapsokaság alatt a magyarországi és nemzetközi, olyan állami, önkormányzati, egyházi és civil szervezetek értünk, amelyek átfogó rálátással vannak a vizsgált problémakörrel kapcsolatos társadalmi problémákra, és lehetséges megoldási irányvonalaira.
- **Mélyinterjúk készítése:** A kérdőíves adatfelvétel arra alkalmas, hogy átfogó képet adhassunk a vizsgált kérdés társadalmi-gazdasági, intézményes környezetéről és helyzetéről; ahhoz azonban, hogy a problémakör mélyebb összefüggésrendszerére, működési mechanizmusaira folyamataiban rálássunk, fontos volt az eredmények ismeretében, ezeket magyarázó céllal mélyinterjúkat készíteni olyan szereplőkkel, akik maguk is foglalkoznak a vizsgált kérdéssel. E mélyinterjúkat ezért egyes, korábban feltérképezett szervezetek szakembereivel készítettük, olyanokkal, akik aktív szereplői a helyi állami-piaci-civil-egyházi társadalmi életnek és látják a felmerülő problémákat. Az így nyert információk arra adtak lehetőséget, hogy jelen elemzés készítésekor az összefüggéseket magyarázni legyünk képesek. A survey adatfelvétel bemutatása kapcsán felmerülő magyarázatok így nem pusztán jelenségek feltárására szorítkoznak, hanem megalapozottan, a belső működésbeni összefüggésekre is rávilágítanak.
- **Rugalmas kérdőívezés:** A rugalmas kérdőívezés a klasszikus survey felmérések olyan formája, amely a kérdőívezés folyamatát terepmunkának tekinti, és a válaszadók részéről elhangzó kvalitatív információkat is összegyűjti és elemzi, továbbá növeli a kérdőíves kutatások belső érvényességét azáltal, hogy segít a válaszadó szocio-kulturális helyzetéhez szabni a megadott kérdéseket (így például a válaszadó visszakerdezéseikre választ kaphatnak, a kérdezőbiztosok lehetőséget kapnak a kérdés újrafogalmazására, a válaszadók válaszaikhoz fűzött kommentjeit pedig rögzítik). A személyes kérdőívezés során így ezt a módszert alkalmaztuk, a beérkezett információk így meglátásunk szerint alaposabb képet nyújt a tanulmányozott problémaköréről.
- **Mentális térképezés:** A mentális térképezés módszere arra ad lehetőséget, hogy szubjektív földrajzi környezetben elemezhezzük a vizsgált problémáját: Arra a kérdésre kereshetjük ezzel a módszerrel a választ, hogy miként strukturálódik a válaszadók szubjektív földrajzi-fizikai környezete, hogyan élik meg és interpretálják válaszadóink az őket körülvevő fizikai világot. A kérdés jelen

problémakörrel kapcsolatban ott jelenik meg, hogy a földrajzilag differenciált problémák kezelése is csak a szubjektív földrajzi környezetre való reflexióként lehetséges.

7.2. A kutatás konkrét célcsoportja

Az kvantitatív, kérdőíves survey adatfelvételre, illetve a kvalitatív kutatás-elemekre (interjúk, fókuszcsoportok, mentális térképezés) 2018. május-júniusában került sor - ennek során összesen több, mint ötszáz, a helyi társadalmi életre rálátó informátorral (önkormányzati dolgozók és helyi civil szervezetek munkatársai) készült kérdőíves interjú online és nyomtatott formában is. A válaszadók Magyarországról, illetve egyenlő arányban Romániából, Szlovákiából és Szerbiából származtak; a lekérdezés során figyelembe vettük a reprezentativitás egyes szempontjait. Noha a minta nem reprezentálja sem Magyarország, sem a felsorolt országok helyi szintű aktorait, hiszen ezek teljes köre ismeretének hiányában erre statisztikailag nem adott a lehetőség, figyeltünk arra, hogy életkor és nem tekintetében a mintamegoszlás arányban legyen a vizsgálat helyszíneinek alapmegoszlásaival. A válaszadók tehát a helyi életben valamilyen fontos társadalmi funkcióval rendelkező személyek. Az ő megszólításukra azért van szükség, mert a kérdőív célja épp annak feltérképezése - amellet, hogy a vizsgált témában milyen helyi problémák, kérdések merülnek föl - hogy ezek megoldására milyen helyi humánerő áll rendelkezésre (kik alkotják ezt a társadalmi csoportot, s ami még fontosak, milyen súlyosnak értékelik a vonatkozó problémákat, továbbá, hogy mennyire mobilizálhatók e problémák megoldására).

A kérdezés egyrészt partnerszervezeteken keresztül online formában, továbbá személyes megkérdezéssel, papíralapon történt a négy országban. A papíralapon beérkezett kérdőívek - mivel tartalmukban megegyeztek az online kérdőívekkel - egyesítésre kerültek azokkal egy közös adatbázisban. Az elemzés az IBM Statistical Package for Social Sciences 19-es verziószámú szoftverét és MS Excel szoftverek segítségével történt. A különböző országokban a lekérdezés ugyanazzal a kérdőívvel, ugyanabban az időpontban történt. Ez a körülmény a várakozásaink szerint lehetőséget ad arra, hogy országközi összehasonlításokat tegyünk. A kérdőívezés értelme, hogy azt vizsgáljuk: a helyi viszonylatban hogyan jelennek a helyi termékkel kapcsolatos problémakörök egyes aspektusai helyi szinten és milyen helyi humánerőforrások mobilizálhatók e kérdés vonatkozásában. Ezzel kapcsolatban, a nemzetközi összehasonlítás azért is nagyon fontos, mert alkalmas arra, hogy rámutasson: van-e, és mekkora a nemzetközi közös metszet a különböző társadalmi problémák vonatkozásában - amennyiben közös metszet nincs, úgy a nemzetközi együttműködés lehetőségei is korlátozottak. Amellet, hogy létezik-e, felismerik-e ezeket a problémákat helyben, az is fontos kérdés volt a kérdőívben, hogy mennyire mobilizálhatók a helyi, főként társadalmi erőforrások ebben az irányban - ennek nemzetközi vizsgálata szintén a kooperáció várható intenzitása miatt érdekes elsősorban.

Az adatfelvétel során használt kérdőív során - annak rugalmasságát biztosítva - egyrészt azt kértük a kérdezőbiztosoktól, hogy szükség szerint a kérdőív standardizált voltát nem megbontva saját szavaikkal fogalmazza át a kérdéseket, továbbá, hogy az elhangzó megjegyzéseket, kiegészítéseket fűzzék hozzá a kérdőívhez, amennyiben annak szükségét érzik. Az online kérdőívben némiképpen korlátozottan, de szintén lehetőség volt a kérdőívhez vagy annak témájához megjegyzéseket fűzni. E válaszok aztán szintén elemzésre kerültek, és bár nem változtattak az kvantitatív adatok értelmezésén, a kérdezés körülményeire visszacsatolást adtak: egy örömteli,

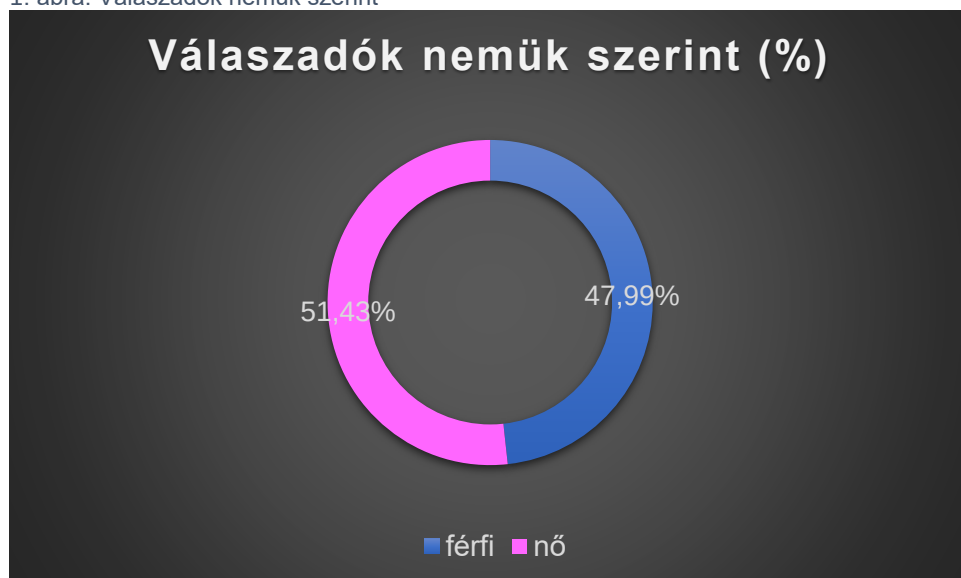
és egy kevésbé örömteli körülmény derült ki. Utóbbi vonatkozásban a kérdőív hosszára, arra panaszkodtak a válaszadók, hogy az alaposan átgondolt válaszadás esetén kissé hosszadalmas a kitöltése, illetve egy-két válaszlehetőség kapcsán esetleg a különböző kulturális felkészültséggel rendelkező válaszadók különböző értelmezéssel élhetnek. Örömteli körülmény azonban, hogy számos pozitív visszacsatolást kaptunk, a kérdőívezés témájával, azzal kapcsolatban, hogy foglalkozunk ezzel a témával és érdekel a lakosság vonatkozó véleménye. Ez önmagában is arra sarkallt minket, hogy a releváns adatokra fókuszálva, alaposan és célra törően igyekezzünk kiemelni a valóban fontos eredményeket.

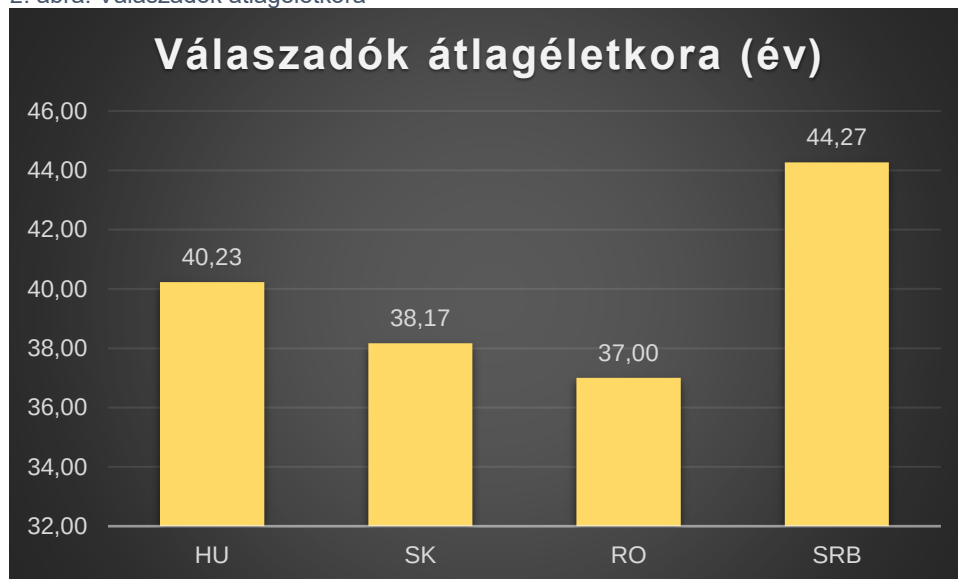
8. Válaszadóink társadalmi-családi helyzete

Annak ellenére, hogy a kutatást a speciális válaszadói kör miatt nem lehetett reprezentatív mintavételre alapozni, a survey kutatás eredményeként kapott adatbázis mintamegoszlása pontosan követi az alapsokaságban mérhető nemi arányokat minden adatfelvételi ország vonatkozásában. A férfiak aránya 48, a nők 51 százalék körüli (voltak természetesen e kérdés kapcsán is válaszmegtagadók). Ez összességében azt mutatja, hogy a kérdőívezés eredményei jól általánosíthatók, vagyis eredményeinket bizonyos megkötésekkel vonatkoztathatjuk az adott ország helyi térben, a helyi társadalmi életben valamilyen szempontból aktív, politikai pozíciót vagy társadalmi-közösségi funkciót betöltő személyek (civilék, helyi politikusok, igazgatásban dolgozók) teljes sokaságára. Ugyanez igaz az életkort tekintve is: a teljes minta átlagéletkora 41 év, ami pontosan megfeleltethető az aktív munkaerőpiaci helyzettel rendelkezők átlagéletkorának. Meg kell azonban jegyezni, hogy itt azért látható némi ingadozás a különböző országok mintáit tekintve: a romániai kitöltők átlagéletkora csupán 37 év, míg átlagosan a szerbek voltak a legidősebbek: az ő átlagéletkoruk meghaladja a 44 évet. A szlovákiai válaszadók átlagosan 38, míg a magyarok 40 évesek. A mediánéletekorokat tekintve összehasonlíthatjuk az értékeket a teljes alapsokasággal, hiszen ez az adat (a 2017-es évre vonatkoztatva) ismert, és nemzetközi összehasonlításban közölt. A mediánéletkor számítása az átlagnál, ha a teljes alapsokaságot tekintjük, azért adekvátabb, mert az átlag nagyon érzékeny a kiugró értékekre (ebből a szempontból a nagyon idősök torzíthatják a mintát), a medián viszont a népesség összetételéről, életkor szerinti megoszlásról (fiatalok aránya) is sok következtetés levonására alkalmas. Magyarországon ez az érték 42 év (a mintában 39), Szlovákiában 40 (a mintában 35), Romániában 41 (a mintában 36), míg Szerbiában 43 (a mintában 44). A különbségek abból fakadnak, hogy, bár a mintánkban idősök is képviseltetik magukat, főleg civil szervezeti tagságuk miatt (a minta közel 3%-a legalább 70 éves, míg a legidősebb kitöltőnk 96 éves volt!), a fiatalok - amiatt, hogy elsősorban az önkormányzatok adminisztratív személyzete, és a civilszervezetek többsége is fiatalabbakból áll - magasabb arányban szerepeltek a mintánkban (a válaszadók 3%-át alkotják a 18-20 évesek).

1. ábra: Válaszadók nemük szerint

2. ábra: Válaszadók átlagéletkora

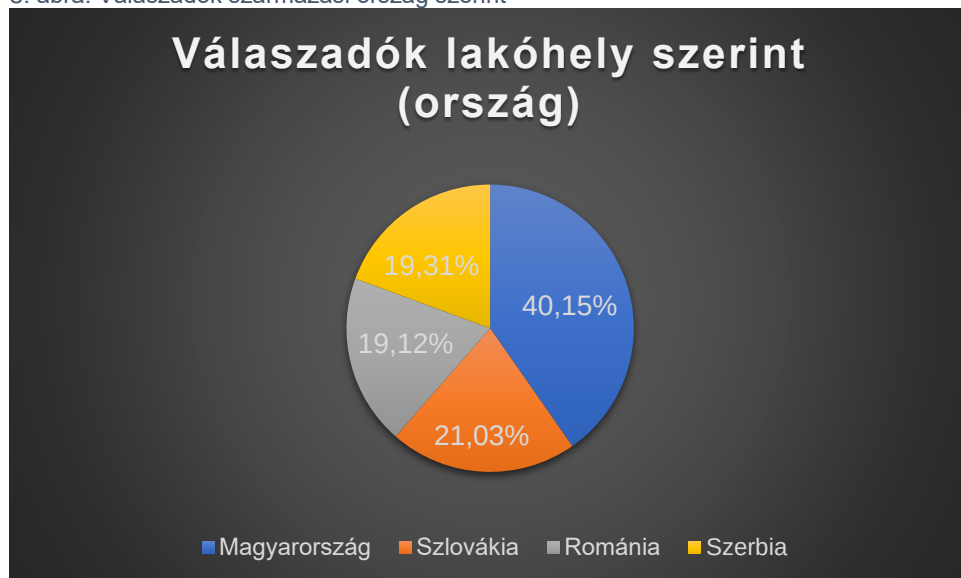

A nemzetközi felmérés során kvótát alkalmaztunk: a minta 40%-át magyarországi lakosok, 60%-át pedig külföldiek alkotják. Utóbbi csoporton belül arányosan harmadoltuk a megkérdezettek körét a három ország között, vagyis végül a teljes mintában 20-20-20%-kal szerepelnek a szlovákiai, romániai, illetve szerbiai lakók. A megkérdezés több nyelven történt, de a válaszadók köre magyar anyanyelvű, így a szlovákiai, romániai és szerbiai minta a helyi magyar nemzeti kisebbséget reprezentálja. A nemzetközi összehasonlítás természetesen a vizsgált téma kapcsán felmerülő eltéréseket hivatott szolgálni, ebből a szempontból volt kiemelkedően fontos, hogy valamennyi nemzetiség esetén rendelkezésre álljon kellő nagyságú mintaelemszám. Így az 500-as minta körülbelül 200 magyarországi és 100-100 szlovákiai, romániai és szerbiai kitöltőt tartalmaz (a pontos számuk rendre 210, 110, 100 és 101 fő, 2 személy lakóhelye pedig ismeretlen), így a mintaelemszám összességében $n=523$, az ismert lakóhelyű válaszadók száma ennél tehát 2-vel kevesebb, 521 fő.

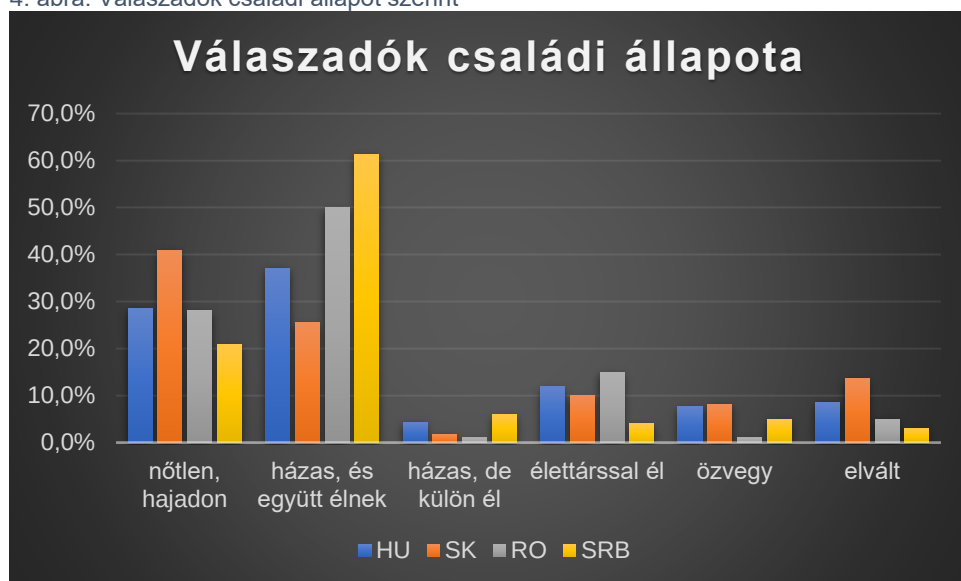
Ha a családi állapot szerint bontva vizsgáljuk a különböző ország lakóinak összetételét, elmondhatjuk, hogy a mintánk e tekintetben is követi az országok átlagértékeit. Az európai összehasonlításban 2013-as évből rendelkezésre álló házassági mutatószámok szerint az EU28 lakóinak nem sokkal több, mint 40%-a él házasságban. Ez a kutatásunkban vizsgált országok esetén úgy alakul, hogy Magyarország az átlag alatti, a többi ország (Szlovákia és Románia - Szerbiára vonatkozó adatok az EU-n kívüli országgént nem áll rendelkezésre az EU-s nemzetközi összehasonlító statisztikában) pedig a házasságban élők európai átlag fölötti arányával írhatók le. Magyarországon a házasságban élők aránya ugyanis 37% körüli, Szlovákiában majdnem 10%-kal magasabb, Románia esetén pedig arányuk meghaladja az 50%-ot, 53% körüli értéket mérhetünk. A mintákban ugyanezek az arányok Magyarország vonatkozásában pontosan 37, Szlovákia esetén 26, Románia esetén pedig 50% (illetve Szerbiában 61%) Látható tehát, hogy mind Magyarország, mind Románia esetén nagyon pontosan mért a survey, vagyis a minta jól reprezentálja családi állapot - házasságban élők aránya tekintetében - az országos alapsokaságot, Szlovákia esetén azonban némileg eltérő képet kaphatunk: a szlovák mintában Magyarországon mérthez képest nagyobb arányban szerepeltek a fiatal korosztályok, és az elváltak is nagyobb arányban képviseltetik magukat a mintában, mint más országok esetén. Ez magyarázható strukturális okokkal is (a helyi életben aktív

társadalmi szereplők fiatalabbak Szlovákiában, vagy körükben alacsonyabb a házassági kedv, mint országuk átlagos népessége körében), magyarázható nemzetiségi viselkedéssel is - a magyar nemzeti kisebbség más társadalmi viszonyrendszerrel írható le ebben az országban, mint a többségi társadalom - de azzal is, hogy az alapsokaság pontos meghatározhatósága híján a különféle társadalmi háttérváltozók mentén reprezentatív adatfelvétel megvalósítása nem volt lehetséges.

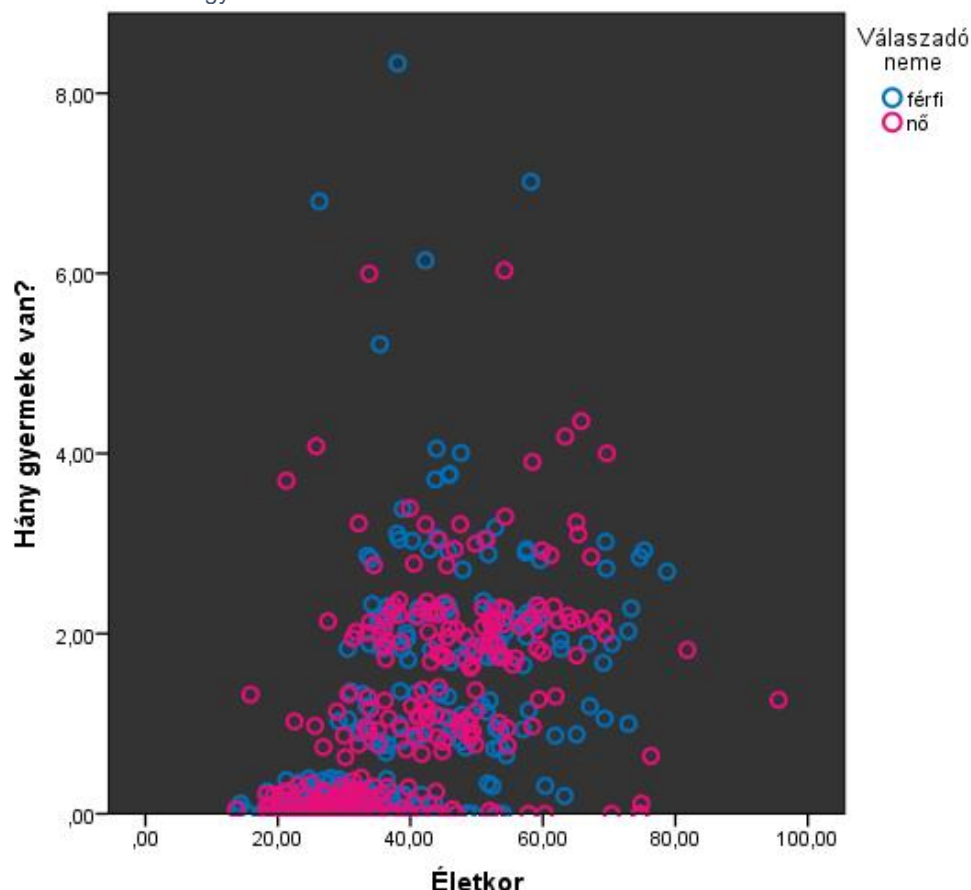
3. ábra: Válaszadók származási ország szerint

4. ábra: Válaszadók családi állapot szerint

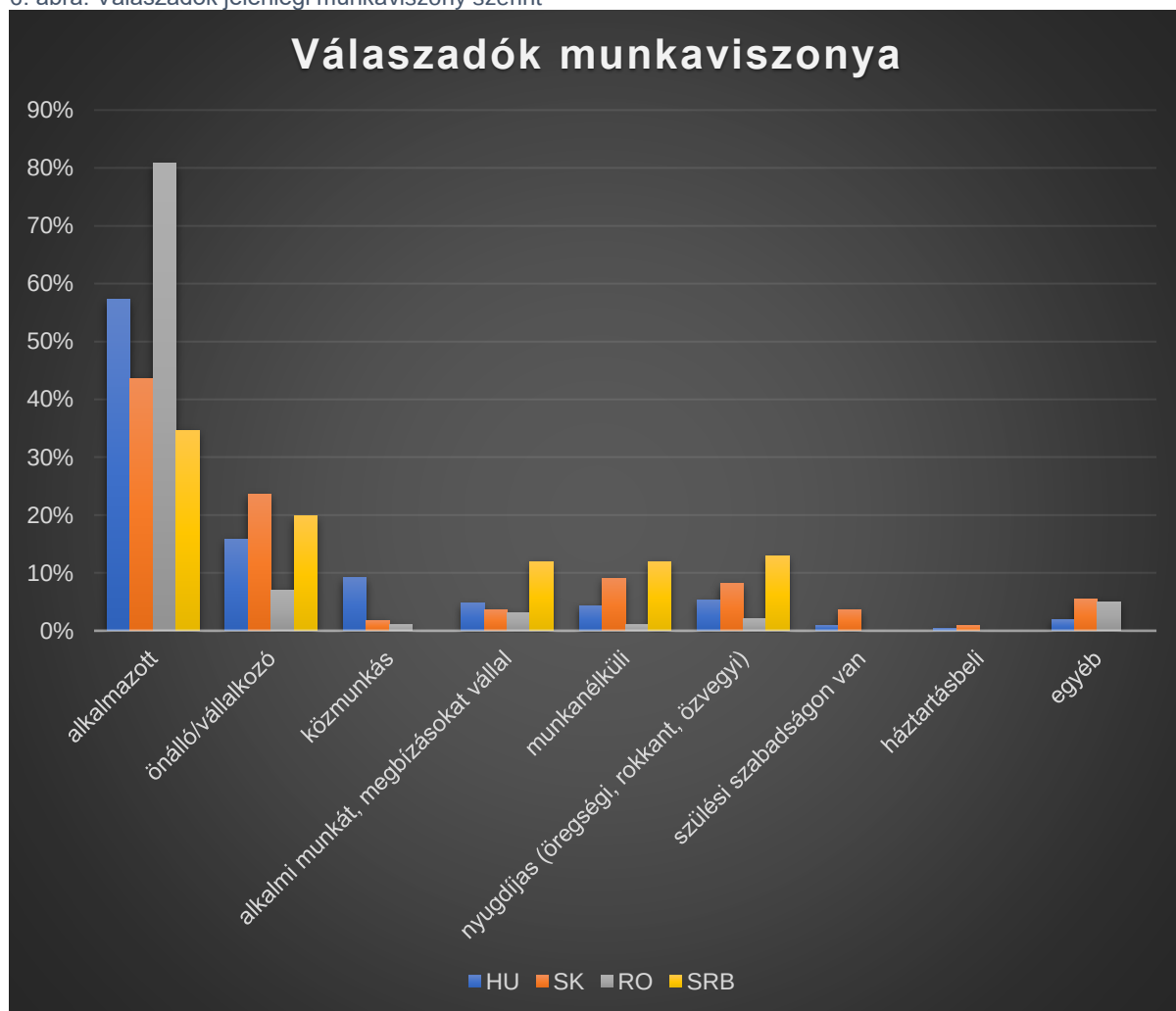
5. ábra: Válaszadók gyermekeinek száma nem és életkor szerint

Munkaerő-piaci helyzet vonatkozásában több irányból is van adatunk. Egyfelől, megkérdeztük a válaszadók képzettségeit, végzettségeit (az anonimitás követelménye miatt pontos foglalkozásukról nem kérdeztük őket, hiszen ennek és munkájuk helyszínének összevetésével jelentősen szűkíthető lett volna a válaszadó személye, különösképp kistelepülések esetén). Ezekből az információkból jól meghatározható, hogy az adott személy milyen funkciót tölt be egy település társadalmában, illetve természetesen azzal kapcsolatban is képet kapunk, hogy milyen társadalmi háttérrel rendelkeznek megkérdezetteink, milyen pozícióval rendelkeznek a társadalmi struktúrában. A társadalmi struktúrakutatók egy jelentős része ugyanis az elmúlt évtizedekben a foglalkozás alapján sorolja be a személyeket társadalmi csoportokba. Másfelől, a válaszadók végzettségei mellett rendelkezésünkre áll a munkaviszonyukról képet adó változó is. E kérdés vonatkozásában a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos rendszerét alkalmaztuk: alkalmazottakat, önállókat, alkalmi munkásokat, munkanélkülieket, nyugdíjasokat, GYES-en lévőket, háztartásbelieket és tanulókat különböztettünk meg, amit kiegészítettünk a közmunkás kategóriával is. Összességében azt mondhatjuk, hogy a válaszadók valamivel több, mint fele alkalmazott és körülbelül hatoda vállalkozó. A munkanélküliek, közmunkások és alkalmi megbízatásból élők összesítve nagy arányát, közel szintén a hatodát teszik ki a teljes mintának. Az inaktív munkaerő-piaci helyzettel leírható válaszadók (valamilyen nyugdíjban vagy gyermeknevelési támogatásban részesülők és háztartásbeliek, illetve az egyéb munkaerő-piaci helyzetűek) összesen a minta 13%-át teszik ki. Láthatók azonban a különböző országok mintái között eltérések. Az alkalmazottak aránya a magyarok körében az átlaghoz közeli, de Románia esetén átlag feletti, míg Szerbia és Szlovákia esetén átlag alatti az arányuk. Ez annak tudható be, hogy a romániai

mintában átlag alatti, míg Szlovákia és Szerbia esetében átlagon felüli a megkérdezett vállalkozók aránya. Tekintve, hogy a közmunkaprogram Magyarország-specifikus, az nem meglepő, hogy míg a közmunkások aránya a magyar minta esetén 9%-os, addig Románia és Szlovákia esetében 1, illetve 2 fő jelölte csak, hogy közmunkás, ami betudható a kérdés félreértelmezésének is. A munkanélküliek és alkalmi megbízásokat vállalók aránya közel azonos minden ország mintája esetén, de ezek közül a szerbiaiak kitűnnek, az ő körükben ez az arány meghaladja a 20%-ot. Ehhez hozzá kell tenni, hogy ha Magyarország esetén a munkanélküliek közé soroljuk a közmunkásokat is, szintén Szerbiához hasonló, 20% körüli arányt kapunk.

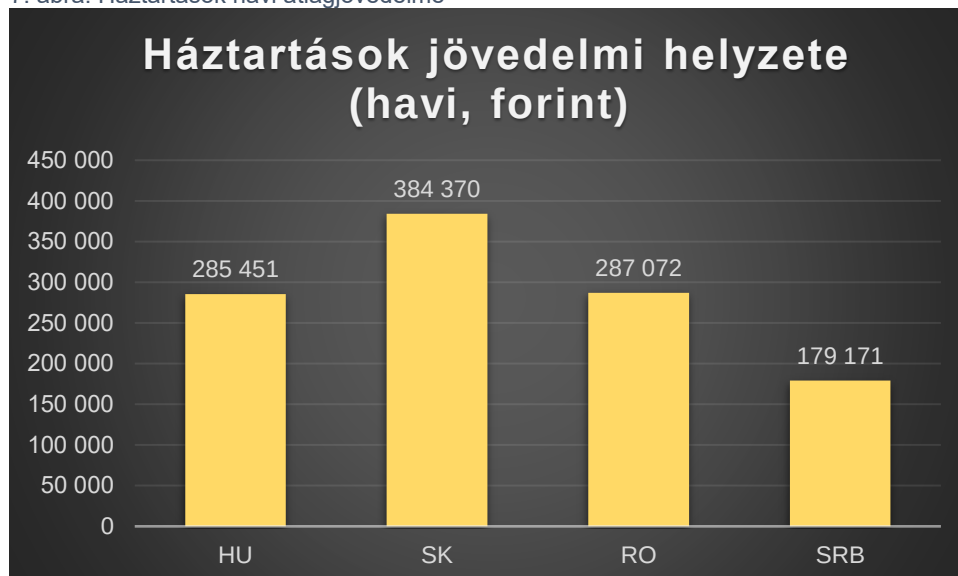
6. ábra: Válaszadók jelenlegi munkaviszony szerint

A demográfiai helyzet leírására vonatkozó utolsó kérdésblokk a háztartások helyzetére, összetételére vonatkozik. Az átlagos háztartásméret tekintetében a mintaátlag körülbelül a társadalmi összetétel szerint alakul, a mediánérték 3, az átlagérték 2,83 fő/háztartás, az átlagos válaszadónak egy gyermeke van (az átlagérték 1,12 fő), felük esetén él a gyermekük velük egy háztartásban (a háztartásokban élő saját gyerekek átlagértéke 0,7 fő). A háztartások összesített havi nettó bevétele a teljes, 523 fős mintában és forintba számítva átlagosan 272.566 Ft. Ehhez hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy az érték rendkívül torzított, ugyanis rendkívül érzékeny kérdésről van szó, amelyre még az anonimitás ismételt biztosítása mellett is csak a megkérdezettek 60%-a, 316 fő válaszolt, noha ez az arány hasonló kutatások eredményeivel összehasonlítva még így is nagyon magasnak számít a pénzügyi kérdés kapcsán. A válaszadási hajlandóság is eltéréseket mutatott nemzetközi

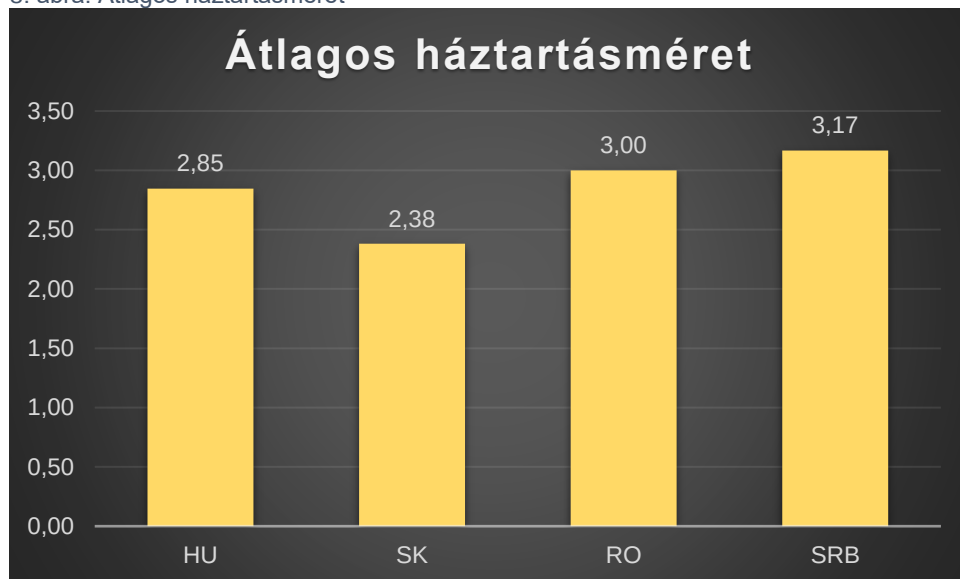
összehasonlításban a pénzügyi kérdés kapcsán. A magyarok 68%-a, a szlovákoknak csupán 42%-a, a románok 47%-a, a szerbeknek viszont 79%-a válaszolt erre a kérdésre. Az eredmények alapján úgy vélhetjük, hogy inkább a kevésbé tehetősek tartózkodnak megadni a bevételüket, hiszen a szlovák mintában, ahol a válaszadók kis aránya szavazott, a legmagasabb a bevallott jövedelem, mintegy 384.000 Ft, míg a szerb mintában, ahol nagyon sokan válaszoltak, az érték jóval alacsonyabb az átlagnál, 179.000 Ft. A román és magyar mintában hasonló eredmény, rendre 285.000-es illetve 287.000-es érték született. A nemzetek közötti eltérések egyik magyarázata tehát a válaszmegtagadások eltérő mértéke, másik magyarázata pedig a tényleges strukturális különbségek lehet.

7. ábra: Háztartások havi átlagjövedelme

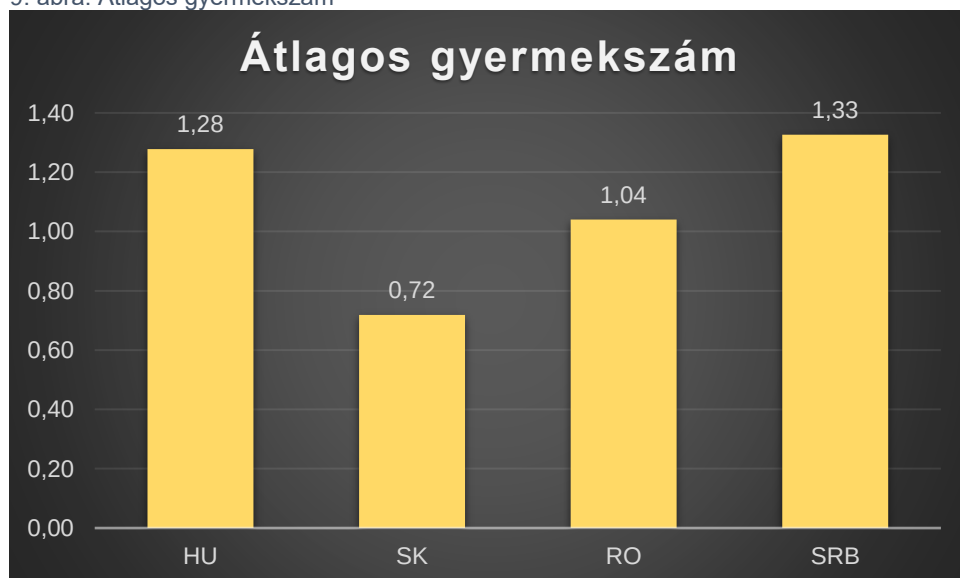

Az átlagos háztartásméret és a megkérdezettnek lévő, illetve a megkérdezett háztartásában élő gyermekek számával kapcsolatban szintén találhatunk eltéréseket nemzetközi összehasonlításban. Ilyen szempontból a legnagyobb háztartások a szerbiai válaszadók körében jellemzőek. Az átlagértéket 0,3 fővel meghaladja a szerbiai válaszadók értéke, míg a legkisebb háztartásokkal a szlovák válaszadók körében találkozhatunk, ők jobbra csak másodmagukkal laknak egy háztartásban, az átlagérték 2,38 fő. Magyarország az összesített átlag körül, Románia pedig bő egytizeddel fölötte teljesít. Ezt a megoszlást követi a gyermekek számával kapcsolatos adat is, bár itt a románok hátrébb helyezkednek el a rangsorban, mint az előbbi kérdés kapcsán, a magyar válaszadók pedig majdnem behozták a szerbeket. A romániai válaszadóinknak átlagosan 1 gyermekük van; ezt az értéket a szerbiai válaszadók nem érik el (0,72 fős átlag), a magyarok és szerbek pedig rendre 1,28 fővel, illetve 1,33 fővel épp ugyanannyival haladják meg, mint a román válaszadók eredményei a szerbiaiakét.

8. ábra: Átlagos háztartásméret

9. ábra: Átlagos gyermekszám

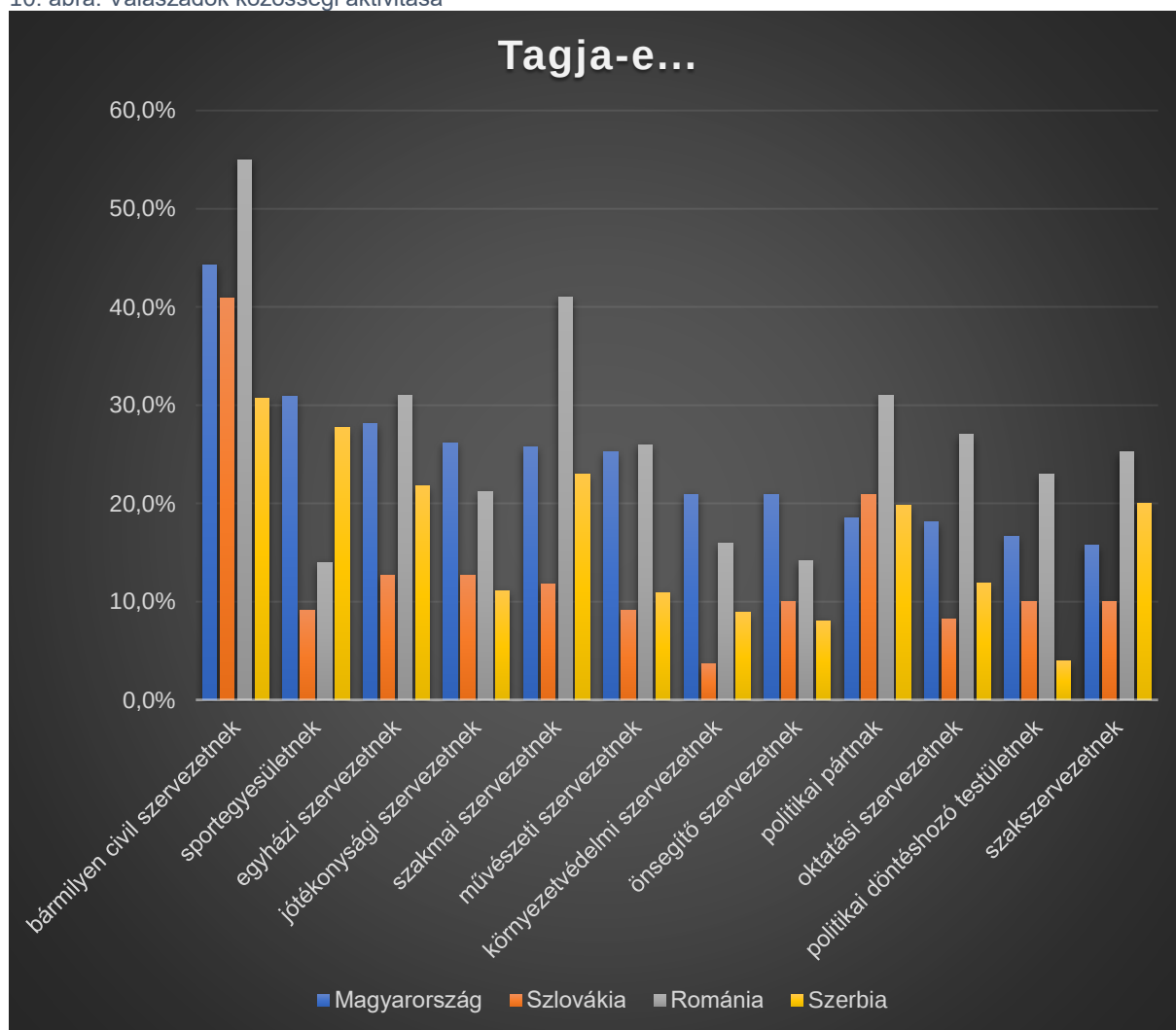

Egy következő kérdésben megkérdeztük válaszadóinkat arról is, hogy milyen szervezeteknek tagjai, így például részt vesznek-e politikai vagy civil szervezet munkájában, rendes tagként (valamennyi megkérdezett részt vesz valamilyen formában, hiszen e szervezetek körében történt a lekérdezés annak érdekében, hogy a helyi ügyek iránt elkötelezett helyi szereplők alkossák az adatbázisunk alapját, ugyanakkor a tényleges tagsággal rendelkezés ennél eggyel szűkebb kategória). A válaszadók 27%-a ennek megfelelően nem jelölte egyik szervezet-típust sem (ugyanakkor ők lehetnek pusztán válasszmegtagadók is). 46%-uk 1-3 szervezettípusnak tagjai, a többiek ennél sokkal aktívabbnak számítanak: a válaszadók negyede 4, vagy annál több szervezettípusnak is tagja, a maximumérték 12 db szervezet, hét válaszadó ilyen sok szervezettípus tagjának vallotta magát. A konkrét szervezettípusokat országok közötti bontásban vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a civil szervezeti tagság kiemelkedik valamennyi ország vonatkozásában, igaz, ez részben tartalmazhat egy-két, a továbbiakban felsorolt kategóriát, hiszen ez tulajdonképpen egy összesítő kategória. Mindenesetre elmondható, hogy országonként a válaszadók harmada-fele tagja valamilyen civil szervezetnek. Arányuk Románia esetén a legmagasabb és Szerbia esetén a legalacsonyabb, Magyarország

és Szlovákia 40% körüli értékekkel rendelkezik. A civilszervezet mellett, a projekt szempontjából másik fontos kategóriát a helyi politikai aktivitás jelenti: politikai pártnak válaszadóink 20-20, Románia esetében 30%-a tagja, politikai döntéshozó testületnek pedig 10-20% vallotta magát tagjának. Magyarország esetén viszonylag népszerű szervezetnek mutatkoznak a különböző sportegyesületek, egyházi és jótékonyági szervezetek is - ezeket a mintázatot követik a szerbiai adatok is. A romániai esetben a szakmai szervezetek tagjaival átlagon felüli arányban találkozhatunk (40%-uk tagja ilyen szervezetnek), de az oktatási- és szakszervezeteket is a népszerűbbek közé sorolhatjuk. A szlovákiai válaszadóknál a civil szervezetek mellett népszerű kategória a politikai párt volt, de ez az értékük nem emelkedik ki a többi ország válaszadóinak arányszáma köréből, csupán annak betudható, hogy a szervezeti aktivitás a körükben a többi szervezet vonatkozásában nem éri el a teljes minta átlagértékét: a szlovákiai válaszadóink csak 10-10%-a tagja egyik-másik, a civil és politikai szervezeteken túli szervezettípusoknak. Összességében elmondható, hogy a mintánkra az átlagon jóval felüli társadalmi aktivitás jellemző, amely megeremti az adatbázisunk elemezhetőségét, illetve az ezekből születő eredmények magas érvényességét, hiszen a célunk épp a helyi kontextusban aktív társadalmi élettel, társadalmi aktivitással leírható személyek körének vizsgálata volt.

10. ábra: Válaszadók közösségi aktivitása

9. Családi problémák relatív percepciója

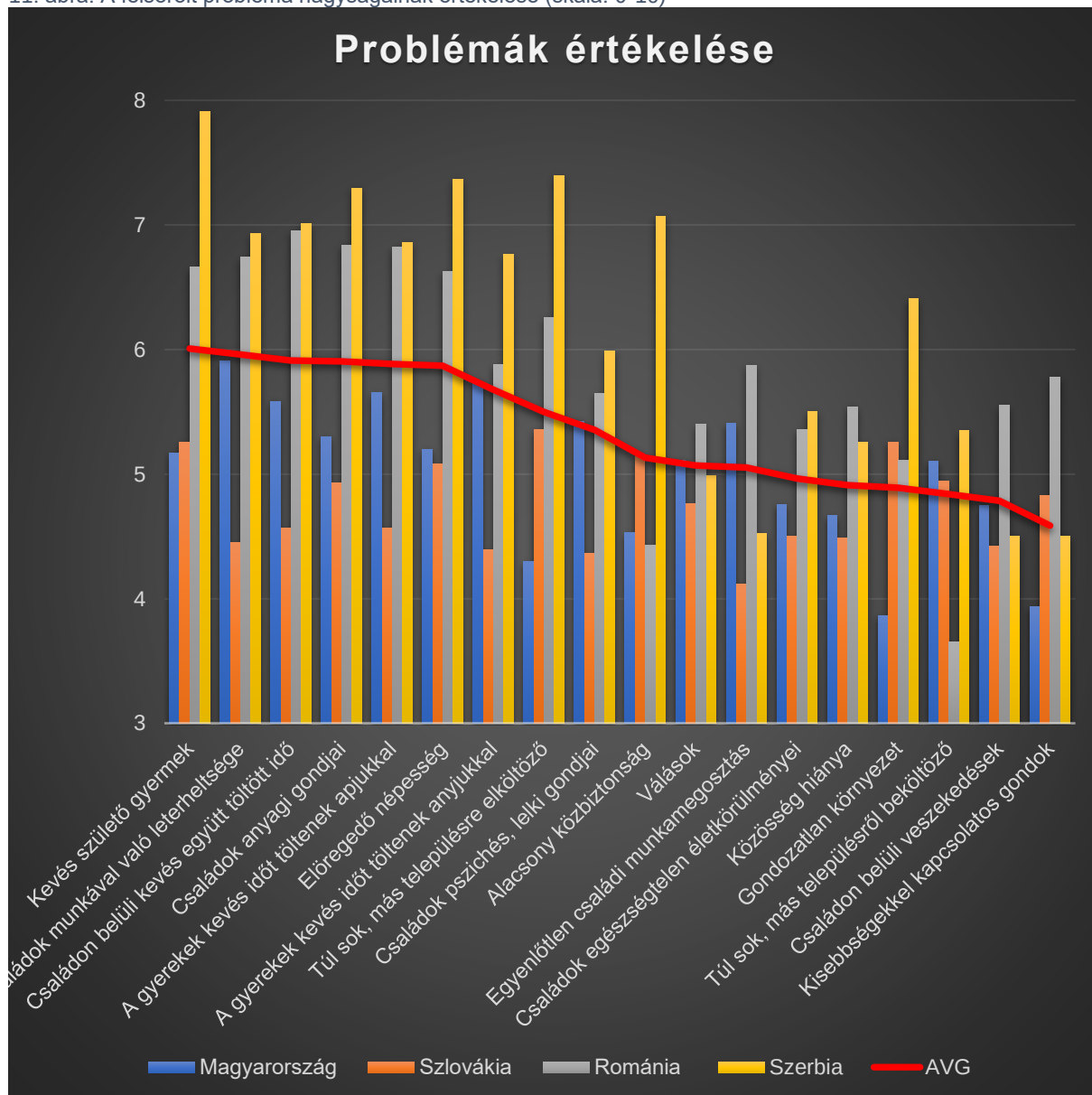
A primer kutatásunk fő célja az volt, hogy megállapíthassuk: az egyes magyarországi, szlovákiai, romániai és szerbiai helyi térségekben hogyan vélekednek az aktívabb helyi szereplők: a helyi politikai- és közigazgatásban részt vevők, civilek, és más aktív helyi lakók a családokkal kapcsolatos problémák mértékéről, és ami fontosabb: mennyire vennének lelkesen részt olyan tevékenységekben, amelyek a családok gondjainak csökkentését céloznák. Ehhez két fő kérdésblokkot használtunk a survey során: az egyikben felsoroltunk néhány, családokkal, a gyermek-szülő, gyermek-apa, illetve szülő-szülő vonatkozásban értelmezhető helyi problémát, s megkértük válaszadóinkat: értékeljék egy (0-10-ig tartó skálán), hogy mennyire tartják a felsoroltakat égető problémának. A társadalomtudományi adatfelvételekben némiképp szokatlannak ható 11 fokú, 0-val kezdődő skála alkalmazására azért volt szükség, mert egy következő kérdésblokkban azt is megkérdeztük: amennyiben azzal érdemben a közösség segítségére lehetnének, mennyi szabadidejüket fordítanák az egyes problémák orvoslására válaszadóink. E kérdésre heti szinten az órák számával kellett válaszolniuk, amely értelemszerűen nullás értékkel kezdődik. A problémaméret nagyságok értékelésének, valamint az időráfordítás összefüggéseinek vizsgálatához szükséges volt az azonos skála használata, vagy legalábbis jelentősen megkönnyítette az eredmények értékelését. A problémakérdés válaszainak skálája tehát 0-10-ig tartott, ahol 0 jelentése az volt, hogy egyáltalán nincs jelen a helyi kontextusban az adott probléma, míg a 10-es érték jelentése az volt, hogy helyi szinten mindent meghatározó problémának tartják az adott problémát válaszadóink.

A családi problémák értékelését igyekeztünk kontextusba helyezni, azaz megállapítani olyan potenciális egyéb helyi társadalmi-gazdasági-kulturális problémákat, amelyek alapján a családdal kapcsolatos helyi gondok értelmezhetők lehetnek. Így megkérdeztük, különböző helyi demográfiai vagy közösségi problémákat milyen nagyra értékeli válaszadóink. A 11-es skála lehetőséget adott a válaszok alapos és egyedi elbírálására, hasonlóképp, az elemzés során is lehetőséget kapunk az apróbb különbségek megfigyelésére is. Az eredményeket országok szerinti bontásban, de összesítve is elemezhetjük. Összességében elmondható, hogy a problémák egy jó részét átlagosan eléggé magasra értékelték válaszadóink, vagyis a középértéknek számító 5-ös érték fölé értékelték a felsoroltak többségét, ugyanakkor a legalacsonyabbra értékelt kategória is az ötödik skálaérték, vagyis a 4-es érték szintjét érte el és haladta meg. Így összességében azt mondhatjuk, valamennyi említett társadalmi-gazdasági, illetve kulturális, egészségügyi gondot fontosnak és erősnek tartják a válaszadóink. Megfigyelhető ugyanakkor a jelentős eltérések nemzetközi kontextusban - ennek vizsgálatára valamivel később ki fogunk térni. A felsorolt kategóriák közül az abszolút legnagyobb problémák között némiképp váratlan és meglepő módon épp a családi problémák szerepeltek, és csak ezeket követik a középmezőnyben szereplő, általában a települések legnagyobb problémái között sorolt olyan változók, mint demográfiai problémák, az elköltözések magas száma, a közösségek szétesése, az alacsony közbiztonság és más változók. A legfontosabb problémák sorát azonban egy, ugyan családi élethez köthető, de mégis általános társadalmi-demográfiai probléma, nevezetesen a születő gyermekek alacsony száma nyitja. Az alacsony natalitás tehát az a helyi társadalmi probléma, amely - legalábbis átlagosan - rendkívül aggasztja a válaszadóinkat. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy e kérdés kapcsán jelentős nemzetközi különbségek adódnak: a magyarországi és szlovákiai válaszadók kevésbé kezelik kitüntetett helyen lévőként ezt a gondot, sőt, a magyar válaszadókról elmondható, hogy nem is szerepel az első három probléma

között a rangsorban, ők a családi gondokat jóval fontosabbnak tartják az alacsony születésszámoknál - vagy azért, mert nem érzik a problémát jelenlévőnek, vagy azért, mert, bár jelenlévőnek érzik, a hatásait kevésbé tartják veszélyesnek, mint adott esetben a családok munkával való leterheltségét vagy épp a gyermekneveléssel kapcsolatos problémákat.

11. ábra: A felsorolt probléma nagyságainak értékelése (skála: 0-10)

Megfigyelhető az is, hogy a romániai válaszadók nagyobbra, a szerbiai válaszadók pedig az összes probléma közül a legnagyobbra értékelik az alacsony helyi születésszámot, így, amennyiben nemzeti bontásban tekintjük a problémát, a legnagyobb értéket ők és erre a problémára adták. Összességében és általánosságban az is szembeötlő, hogy a romániai, valamint szerbiai válaszadók hajlamosak valamennyi problémát magasabbra értékelni, mint a magyarországi és szlovákiai megkérdezettek. A következő kategória: családok munkával való leterheltsége ugyanakkor részben annak is köszönheti "kitüntetett" helyzetét a problémák sorában, hogy az eleve magas pontokat adó romániai és szerbiai válaszadók mellett a magyarok ezt a problémát értékelték - jóllehet, csak kicsivel - a legmagasabbra. Nagyon hasonló nemzetközi megoszlást, és ezzel együtt hasonló

összesített átlagértéket (hetedik skálaérték, hat pont) ért el a családon belüli kevés együtt töltött idő kategóriája, a családok anyagi gondjait mérő, ezzel együtt inkább gazdasági problémára, semmint a családi életre vonatkozó kategória, illetve - ami kutatásunk szempontjából rendkívüli relevanciával bír - az apa-gyermek kapcsolatok minőségére vonatkozó változó, amely utóbbi kategória főleg a magyarországi válaszadók kapcsán szembeötlő, hiszen valamennyi közül az egyik legnagyobb problémaként értékelték (hasonlóan az anya-gyermek kapcsolatok minőségét mérő változóhoz), 5 feletti átlagértékkel. Ha a családon belüli együtt töltött idővel kapcsolatos kérdéseket vizsgáljuk, megállapíthatjuk tehát, hogy a minőségi idő hiányát az egyik legsúlyosabb helyi problémának tartják a válaszadóink - legalábbis a többi felsorolt problémához képest, amelyek ugyanakkor külső szemmel előzetesen feltételezve szintén magas pontszámokra tarthattak volna számot. Mind a családon belüli kevés együtt töltött idő általános kategóriáját, mind a gyerek-apa, gyerek-anya kapcsolatokat nézve tehát olyan problémáról beszélhetünk, ami abszolút eléri a válaszadóink ingerküszöbét, vagyis jó eséllyel számíthatunk arra, hogy egy jól felismert és megoldandónak tartja azt a helyi népesség mind a négy vizsgált országban. Az olyan általános és közhelyszerű társadalmi problémák, mint az elöregedő népesség, az alacsony közbiztonság, továbbá a lelki gondok szintén magas, de az előbbi kategóriához képest átlagosan egy fél skálaponttal alacsonyabb értékeket kaptak. E kérdések kapcsán a nemzetközi eltérések hasonlóképp alakulnak, mint az eddigiekben: a szerbiai és romániai válaszadók magasabb, a magyarországi és szlovákiai válaszadók némiképp alacsonyabb pontszámokat osztogatnak. A két utóbbi népesség között azért akadnak bőven eltérések: az apával és anyával eltöltött idő mennyisége mellett a magyarok a családok lelki gondjait is nagyobb problémának érzékelik, míg a szlovákok az elköltözések nagy számának általános demográfiai probléma-mértékét értékelték magasabbra. E problémát követően azonban megváltozik nemzetközi összehasonlításban a kategóriák értékelése. Az alacsony közbiztonságot csak szerbiában érzékelik kiemelkedő gondnak - itt a többiek már jóval alacsonyabb értékeket osztogatnak, legalábbis átlagosan. A válaszok magas számát, a családi munkamegosztás aránytalanságait, egészségtelenségét a szerbiaiak már nem érzékelik különösen magasnak, s ezzel együtt a kategória átlagértéke is csökken. A válaszok kisebb problémának történő érzékelése szintén jelentős fejlemény, és rámutat arra, hogy a válaszadók szerint sokkal fontosabb, hogy a gyermekek és szüleik sok időt töltsenek együtt, mint önmagában az, hogy a házasság ne váljon el. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a válaszokat ne tartanák a válaszadóink problémának, csak annyit, hogy a gyermeknevelés feladatát ettől függetlenül az aktív gyermek-apa, gyermek-anya kapcsolatokon keresztül tartják minőségileg művelhetőnek. Ez az eredmény azt jelezheti, hogy nagy szükség van az olyan, egyébként elvált szülők és gyermekeik kapcsolatára, minőségi időtöltésre vonatkozó programokra, lehetőségekre is, amellyel a gyermekek, elfogadva szüleik választ, hasonlóan intenzív kapcsolatot tarthatnak szüleikkel, mint annak előtte tették. Visszatérve a kategóriák sorrendiségére: ki kell emelni, hogy a településeken a közösség hiányát és a gondozatlan környezetet az eddigieknél némileg alacsonyabb problémaként tartják számon a válaszadóink, míg a beköltözéseket és a kisebbségekkel kapcsolatos gondokat, mondhatni, sokkal kisebbnek látják azoknál. Ide tartozik még a családon belüli veszekedések kategóriája is. Mindezek vagy azt jelzik, hogy e problémák nincsenek jelen a helyi társadalmakban, vagy, noha jelen vannak, nem tartják különösebben említésre érdemesnek a válaszadóink.

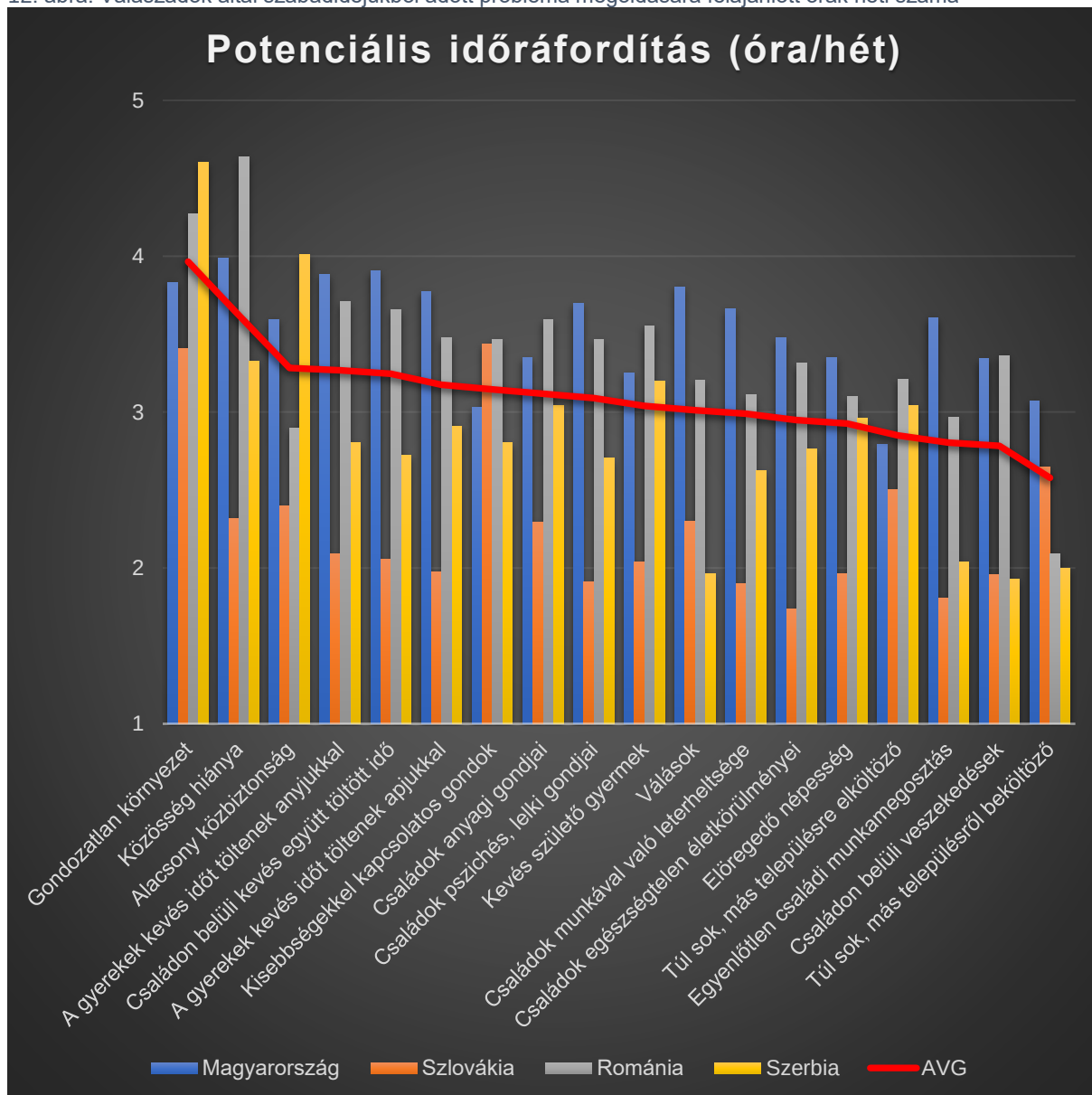
10. Humánkapacitások

A kutatásunk szempontjából, amelynek tehát központi kérdése, hogy milyen humánkapacitások állnak rendelkezésre nemzetközi összehasonlításban helyi szinten a családi kapcsolatok, különösképp az apa-gyermek kapcsolatok erősítése érdekében végzett tevékenységek céljából, sokkal érdekesebb annak vizsgálata, hogy amellet, hogy mekkora problémaként kezelik a válaszadók a felsorolt családdal kapcsolatos problémákat, mennyire lelkesek, mennyire elkötelezettek lennének egy-egy ilyen program végrehajtásába való bevonásuk érdekében. A második, helyi problémákkal kapcsolatos survey kérdésblokk elemzésével épp erre a kérdésre nyerhetünk megalapozott információkat. E kérdésblokkban azt kérdeztük, ugyanazon problémák kapcsán, amelyek mértékét az előzőekben értékelték, mennyi idejük volna együttműködni. Egészen pontosan azt kérdeztük, hogy amennyiben adott problémák a válaszadók segítségével megoldhatók volnának, szabadidejükből heti szinten mennyi időt áldoznának a problémák megoldására. Fontos, hogy hangsúlyoztuk: nem kell szabadidejüket megosztani az egyes problémákon való változtatás között, hanem az egyes problémákat kezeljék külön-külön. Ily módon érvényesebb, és összehasonlítható adatokat nyerünk. Fontos az is, hogy a kérdésben szabadidejük szerepelt. Bármelyik válaszadó szemében, legyen tehetős vagy kevésbé tehetős, alacsony vagy magas társadalmi helyzetű, alacsonyan vagy magasán képzett, idős vagy fiatal, nő vagy férfi, a szabadideje az egyik legfontosabb kincse. Jóllehet számíthatunk azzal, hogy adott civil tevékenység akár munkaidőben is végezhető lenne számos válaszadónk számára, mégis a szabadidőre vonatkozóan tettük fel a kérdést, annak érdekében, hogy a minimális, vagyis mindenképp rendelkezésre álló helyi humánkapacitásokra vonatkozóan fogalmazhassuk meg állításainkat. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a kérdés egy fiktív szituációra, nevezetesen arra vonatkozik, hogy az adott problémák megoldhatóak lennének. Emiatt a kapacitások megfelelő, potenciális kiaknázásához mindenképp figyelembe kell venni azt is, hogy a válaszadók, illetve a bevonhatók potenciális köre mindenképp olyan tevékenységekben kell, hogy részt vegyenek, amelyek jól láthatóan releváns hatással bírnak az adott probléma csökkentése vagy megszüntetése irányában.

Ha a problémák értékelése után tehát a "felajánlott" időmennyiségeket nézzük, azt láthatjuk legelőször, hogy megváltozott a problémák sorrendisége: olyan problémákra szánának válaszadóink több időt, amit átlagosan egyébként a kevésbé égető problémák közé soroltak, míg számos, korábban fontosnak vagy meghatározónak kategorizált problémára való időráfordítást alacsonyabb átlagos értékekkel pontoztak. Ennek több oka is lehet. Ezek közül az okok közül kiemelhetjük a probléma megoldásával való szkepticizmust, vagyis azt, hogy válaszadóink nem hittek a kérdésben megfogalmazott fiktív szituáció valószínűségében, nevezetesen abban, hogy a probléma a segítségükkel valóban megoldható lenne. Evidens ugyanis, hogy a környezet szépítéséért sokat tudnának tenni, míg az átfogóbb demográfiai problémák megoldására kevésbé vállalkozhatnak. Emellett, vagy ehhez képest is sokkal valószínűbb lehetőség egyszerűen az, hogy a válaszadók szívesebben vesznek részt olyan tevékenységekben, illetve sokkal szívesebben fordítják erejüket és kapacitásaikat olyan problémák megoldásába, amelyek azonnali vagy viszonylag rövid időn belüli és látványos eredményekkel járhatnak. Míg ugyanis a válások, az elöregedés nem olyan kézzelfogható és szemmel látható, vagy legfeljebb csak a statisztikai kimutatásokat bogarászva és hosszú távon, addig a közösségépítés, környezetszépítés, vagy épp a közbiztonság javítása sokkal evidensebb, látható eredményekkel tud járni, sokkal rövidebb időtávon is.

12. ábra: Válaszadók által szabadidejükből adott probléma megoldására felajánlott órák heti száma

Összességében és átlagosan tehát a legtöbb időráfordítást a gondozatlan környezeten, a közösségfejlesztés hiányosságain és az alacsony közbiztonságon való javítás kapta, amelyek tehát nem közvetlenül családi jellegű problémák. E kategóriákat azonban azonnak a családi együtt töltött időt mérő kategóriák kapták, így a családon belüli általánosan kevés együtt töltött időt, a gyerek-anya, illetve gyerek-apa kapcsolatokat és együtt töltött időt ellensúlyozó tevékenységekre "ajánlották fel" válaszadóink a legtöbb szabadidejüket. E felsorolt 6 első kategória mind 3 és 4 közötti heti óraszámot kapott, vagyis úgy fogalmazhatunk, hogy a válaszadók havi szinten 1,5-2 teljes munkanapnyi időt (vagyis 12-16 munkaórát) fordítanak szabadidejükből a felsorolt családi jellegű problémák csökkentésére, megszüntetésére is. Azzal, hogy a családi együtt töltött idő növelésének feladata ennyire népszerű (hiszen a havi 4 napnyi idő rengeteg időt, a hétvégi napok felét jelenti), azt mutatja, hogy amellett, hogy válaszadóink felismerték a családokkal kapcsolatos problémák mértékét, nagyon szívesen mobilizálnák is magukat a problémák orvoslására. Fontos újra hangsúlyozni, hogy kutatásunkat a közösségi értelemben eleve aktív társadalom körében, a helyi politikai-közigazgatási életben, illetve civil életben résztvevők körében végeztük, így

állításainkat is az ő körükre általánosítjuk. Ez ugyanakkor nem vesz el a kutatás értékéből, sőt, kifejezetten ahhoz járul hozzá, hogy pontos képet kapjunk a jól mobilizálható helyi népesség további, kiaknázatlan aktivitásával kapcsolatban

Természetesen, ahogyan a problémák mértékének megítélése kapcsán, itt is bőven találhatunk nemzetközi különbségeket. A legaktívabbaknak a magyarországi és romániai válaszadók voltak, szinte valamennyi kategória, helyi probléma kapcsán ők voltak azok, akik a legtöbb szabadidejüket ajánlották föl. Ez alól kivételt csak a gondozatlan környezet jelent, ahol a szerbiai válaszadók átlagosan 4,5 órás értékkel válaszoltak, illetve a kisebbségekkel kapcsolatos problémák, ahol viszont a szlovákiai válaszadók voltak nagyon aktívak, ők e probléma megoldására fordítanak a legtöbb idejüket, ugyanis e kategória kapta a körükben a legmagasabb átlagos értékeket. Ha a magyarországi válaszadókat nézzük, az a kutatási kérdésünk szempontjából nagyon releváns eredmény született, hogy ők a családdal, a családon belüli együtt töltött idő kapcsán legalább annyi, ha nem még több időt ajánlottak fel, mint az összesítésben egyébként első helyen végzett kategóriák kapcsán. Ez azt mutatja, hogy Magyarország esetén különösen nagy, a megvalósítók szemszögéből értelmezett lelkesedéssel járhatnak azok a civil programok, amelyek a családi programokat, a családon belüli minél több, aktívan és tartalmasan együtt töltött időt népszerűsítik és támogatják.

A kutatási kérdésünk szempontjából fontos meghatározni, hogy a problémák percepciója milyen mértékben határozza meg a válaszadók potenciális aktivitását. Ez azért fontos kérdés, mert így megállapíthatjuk, hogy milyen mértékű információs tevékenységre lehet szükség: ha a problémák felfedezése, így tudatosítása maga után vonja az aktivitást, akkor az aktivizálásnak egy esetleges tájékoztató kampány is fontos elemét képezheti. Ennek érdekében megvizsgáltuk, hogy az egyes válaszadók esetén milyen szorosan jár együtt a probléma mértékére vonatkozó pontszám a probléma megoldására szánt idő mennyiségével. A kérdés eldöntéséhez korrelációelemzést végeztünk. A korrelációelemzés arra ad lehetőséget, hogy sokféle (elvileg végtelen) értéket felvehető (vagyis skála mérési szintű, mennyiségi) változók közötti együttjárásokat vizsgáljunk: azt a kérdést, hogy a két változó közötti kapcsolat létezik-e, és, ha igen, az mennyire szoros. Ez azt jelenti, hogy egy változó értékeinek elmozdulását párhuzamba állítjuk egy (vagy több) másik változó értékének az elmozdulásával. Ez önmagában természetesen nem jelenti, hogy a két változó között ok-okozati kapcsolat állna fent, de jó alapot ad arra, hogy az ilyen oksági kapcsolatot a későbbiekben más (például az erre kiválóan alkalmas kísérleti) módszerekkel feltárjunk. A korrelációelemzés rendkívül népszerű módszer az ilyen, sokértékű változók együttjárásainak vizsgálatára, különösen, ami a Pearson-féle korrelációt illeti. A hivatalos megfogalmazás szerint a korrelációsszámítás belüli mutatószám erre, amely az ismérvek együttes változását jelenti, "(...) a Pearson féle korrelációs együttjárható jellemzi (r). A korrelációs együttjárható előjele, megőrizve a kovariancia előjelét, a kapcsolat irányára utal. Ez mutatja meg azt, hogy az összefüggést jellemző egyenes emelkedő, vagy süllyedő jellegű-e. A két változó szerepe a korreláció vizsgálatában felcserélhető, nincs kitüntetett szerepe egyiknek sem."

A korrelációelemzés eredményeként megállapítható, hogy a családdal összefüggő problémák szintje szignifikáns és közepesen erős kapcsolatban áll egymással. A legerősebben a három probléma, illetve a három időráfordítás-érték áll egymással (családon belüli kevés együtt töltött időre; a gyerekek apjukkal való együtt töltött idejére; a gyerekek anyjukkal való együtt töltött idejére vonatkozó). Ez természetesen nem meglepő, hiszen utóbbi két kategória az első kategória két, noha nem kizárólagos

komponensei. Kizárólagos komponenseknek azért nem számíthatnak, mert a családon belül - függően annak értelmezési tartományától - számos további szereplő jöhet szóba, amelyek közül a legalapvetőbb az anya és az apa kapcsolata, amire specifikusan vonatkozó további kérdés kutatási érdeklődésünk miatt nem szerepelt a kérdőívben. Fontos azonban ezen együttjárások kapcsán megállapítani az anyával és apával együtt töltött idővel kapcsolatos probléma erős együttjárását, hiszen ez alapján nem arról van szó, hogy a gyerekek egyik szülőjük rovására töltenének több időt a másikkal, hanem arról, hogy ha a gyerekek keveset vannak apjukkal, az azt is jelenti, hogy egyszersmind anyjukkal is kevesebb együtt töltött idővel rendelkeznek. A kevés születő gyermek, mint egy, a családi élethez, de a demográfiai folyamatokhoz is erősen kapcsolható változó ugyanakkor alig vagy egyáltalán nem áll szignifikáns kapcsolatban az előbbi, együtt töltött időt mérő változóval, különösen, ami az időráfordítást illeti. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy minél nagyobb problémának tartják a válaszadók az alacsony natalitást, annál nagyobb problémának tartják a családon belüli kevés együtt töltött időt. Ez természetesen lehet, hogy pusztán együttjárást jelez, és adott esetben mindkét problémakört hasonló társadalmi folyamatok eredményeznek anélkül, hogy e két kategória egymással ok-okozati viszonyban lenne egymással, ugyanakkor rávilágíthat a családok általános válságára is, mint annak két fontos alkotóeleme.

13. ábra: Egyes problémamagyság-percepciók és ráfordítandó idő közötti együttjárások korrelációelemzése

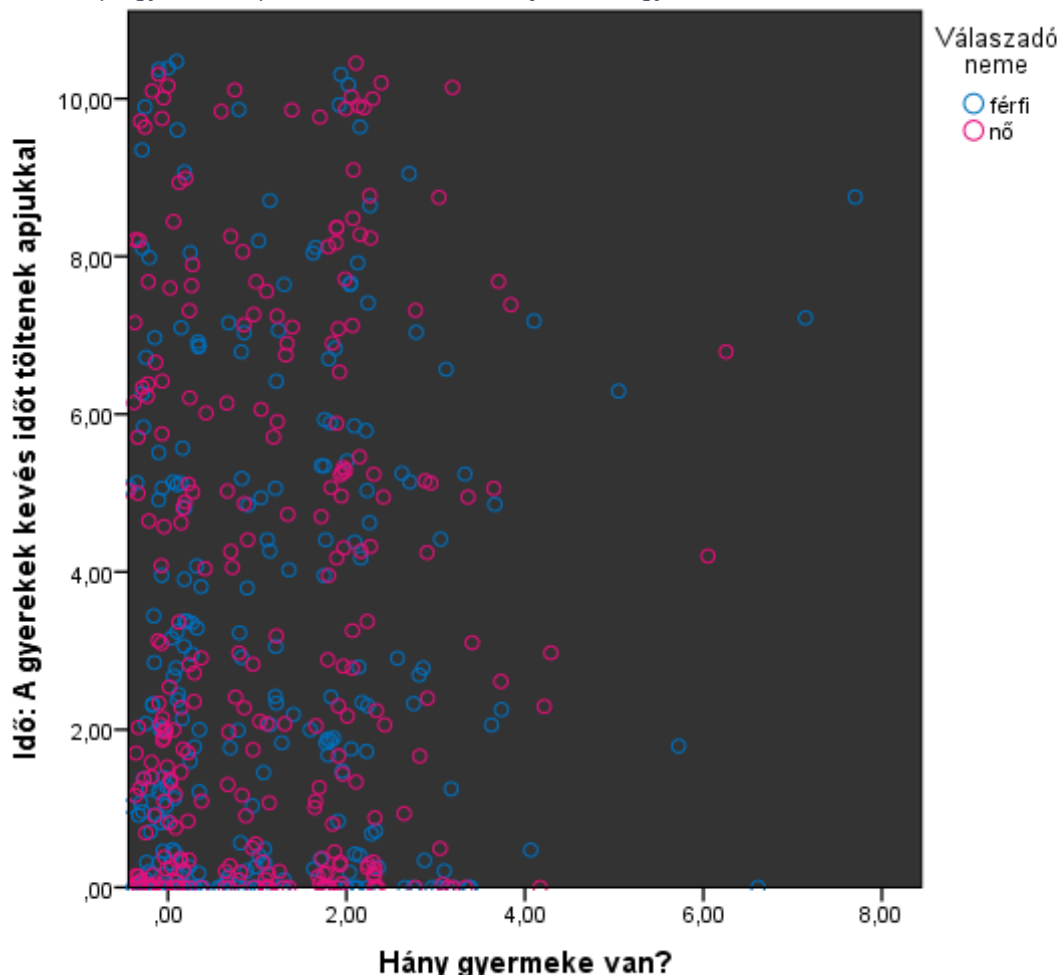
Correlations									
		Probléma: Családon belüli kevés együtt töltött idő	Probléma: A gyerekek kevés időt töltenek anyjukkal	Probléma: A gyerekek kevés időt töltenek apjukkal	Probléma: Kevés születő gyermek	Idő: Családon belüli kevés együtt töltött idő	Idő: A gyerekek kevés időt töltenek anyjukkal	Idő: A gyerekek kevés időt töltenek apjukkal	Idő: Kevés születő gyermek
Probléma: Családon belüli kevés együtt töltött idő	Pearson Correlation	1	,724**	,803**	,526**	,258**	,263**	,291**	,159**
	Sig. (2- tailed)		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	523	523	523	523	522	522	522	522
Probléma: A gyerekek kevés időt töltenek anyjukkal	Pearson Correlation	,724**	1	,724**	,440**	,257**	,285**	,286**	,173**
	Sig. (2- tailed)	,000		,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	523	523	523	523	522	522	522	522
Probléma: A gyerekek kevés időt töltenek apjukkal	Pearson Correlation	,803**	,724**	1	,560**	,299**	,290**	,315**	,179**
	Sig. (2- tailed)	,000	,000		,000	,000	,000	,000	,000
	N	523	523	523	523	522	522	522	522
Probléma: Kevés születő gyermek	Pearson Correlation	,526**	,440**	,560**	1	,097*	,082	,110*	,236**
	Sig. (2- tailed)	,000	,000	,000		,027	,062	,012	,000
	N	523	523	523	523	522	522	522	522

A korrelációelemzés legfontosabb eredményeként megállapítható, hogy a felismert probléma és a megoldására fordítandó idő szignifikáns kapcsolatban áll egymással, vagyis minél nagyobb problémának tartják válaszadóink az adott, családdal

kapcsolatos problémakört, annál több szabadidejüket áldoznák ezek megoldására. Jóllehet a kapcsolatszorosság csak közepesen erős vagy egyes esetekben kifejezetten gyenge, mégis létező és pozitív. Ezért azt mondhatjuk, hogy egy esetleges felvilágosító tevékenységsorozat is hozzájárulhat ahhoz, hogy e problémák megoldásához a megfelelő számú utánpótlást biztosítsuk.

14. ábra: Apa-gyermek kapcsolatok erősítésére felajánlott idő gyermekszám és nem szerint

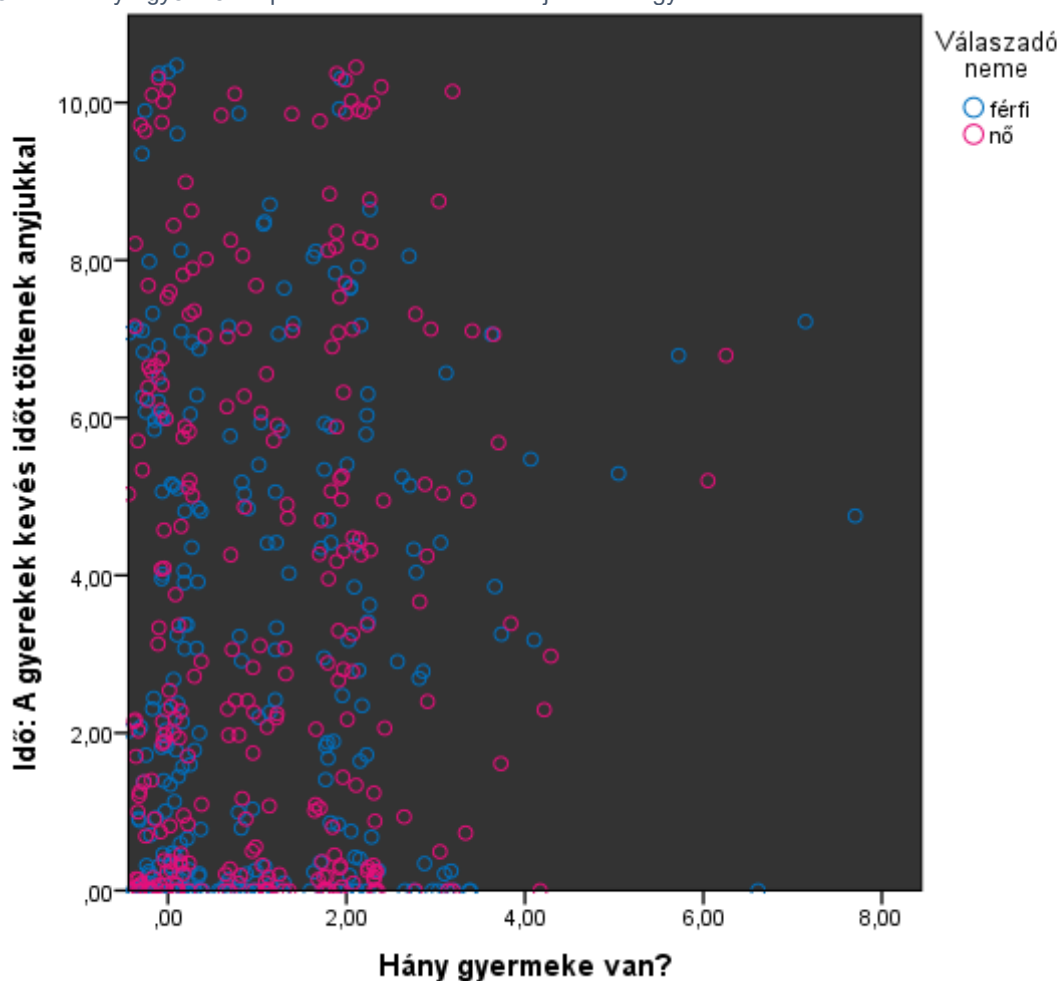

Fontos kérdésnek tartottuk annak vizsgálatát is, hogy milyen mértékben számíthatunk a gyermektelenek, részvételére a hasonló, családokkal való esetleges munkában. Továbbra is hangsúlyozva, hogy kutatásunk a helyi politikai-közigazgatási életben, civil életben, tehát összefoglalóan a helyi közéletben jelenleg is aktív szereplők körében zajlott, a két változó közötti együttjárást vizsgáltuk meg. Ha elhelyezzük válaszadóinkat egy kétdimenziós diagramon aszerint, hogy hány gyermekük van, illetve szabadidejükből mennyit áldoznának a gyermek-apa együtt töltött idő növelésével kapcsolatos tevékenységekre, érdekes és mindenképp pozitív eredményre jutunk. Azt vehetjük észre ugyanis, hogy - függetlenül a válaszadók nemétől - nem befolyásolja az időfelajánlást az, hogy egyébként a válaszadónak van-e saját gyermeke. Láthatjuk, hogy noha szép számmal akadnak a gyermekesek és gyermektelenek körében is olyanok, akik - azért mert nem tudnának, vagy nem szeretnének időt áldozni erre - nem vennének részt ilyen tevékenységekben, a válaszadók túlnyomó többsége legalább egy óráját áldozná a célra hetente, és nem ritka az sem, hogy hét, nyolc, kilenc vagy tíz órájukat is e célra tudnák szentelni. Tekintve, hogy ezt heti szinten és a szabadidejük rovására kell értelmezni, az ő

esetükben rengeteg időről, tehát nagy lelkesedésről van szó az ügy iránt, hiszen a nyolc óra azt jelenti, hogy havi szinten minden hétvégéjüket hajlandóak volnának arra áldozni, hogy a gyerek-szülő kapcsolatokat erősítő tevékenységeket, programokat végezzenek-szervezzenek. Ami most azonban még ennél is fontosabb: ilyen, kiemelkedően lelkes, de még közepesen lelkes személyeket is éppúgy találunk a két-három gyerekesek, mint az egy gyermekesek vagy gyermektelenek körében, férfiak és nők esetén is. Ez azt erősítheti meg, hogy hasonló tevékenységek szervezése során épp úgy kell megszólítani a családosoakat, gyermekeseket, mint az egyedülállókat és gyermekteleneket, nőket és férfiakat, hiszen körükben épp ugyanolyan potenciális aktivitásra számíthatunk. A helyzet nagyon hasonló, ha külön a gyermek-anya kapcsolatokat vizsgáljuk. E kérdés kapcsán is elmondható, hogy egyáltalán nem függ a válaszadó nemétől vagy gyermekszámától, hogy milyen aktivitásra számíthatunk részükről.

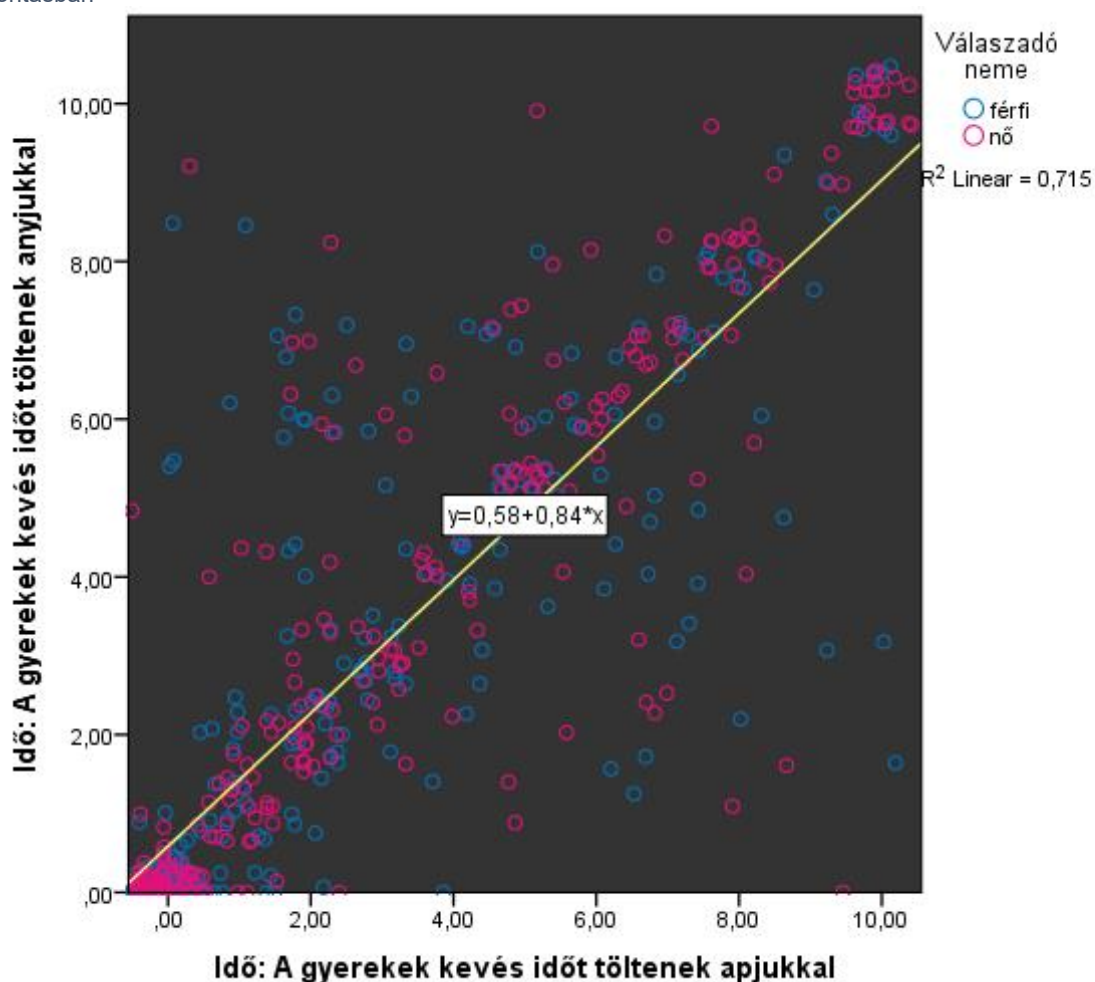
15. ábra: Anya-gyermek kapcsolatok erősítésére felajánlott idő gyermekszám és nem szerint

Egy következő elemzésben megvizsgáltuk azt is, hogy az anyai és apai kapcsolatok hiányosságára felhasználandó idő mennyire függ össze egymással. Azt a korábbi korrelációanalízis során megállapítottuk, hogy a két probléma megítélése, csakúgy, mint a két kérdés megoldására szánt idő szignifikánsan korrelál, vagyis nem egyik szülő rovására töltenek a gyermekek másik szülőjükkel több időt - legalábbis válaszadóink szerint. Most a kapcsolat szorossága mellett azt is láthatjuk, hogy nem függ a válaszadó nemétől, hogy melyiket tartja a kardinálisabb kérdésnek. Ez azt jelenti, hogy épp ugyanannyi nő, mint férfi értékeli hasonló problémának az anyával,

mint az apával töltött idő kevés voltát a gyermekek részéről. Amellett, hogy egy, családépítéssel kapcsolatos programsorozat során aktív közreműködőként lehet számolni gyermekekre és gyermektelenekre, egyedülállókra és házasokra, így tehát azt is megállapíthatjuk, hogy nők ugyanolyan szívesen részt vennének az apák gyermekekkel való kapcsolatának építésére vonatkozó tevékenységekben, mint anyák-gyermek közöttiekre vonatkozóban, vagy mint amennyire szívesen a férfiak vennének részt bármelyik típusú tevékenységben.

16. ábra: Anya-gyermek, illetve apa-gyermek kapcsolatok javítására felajánlott idő közti összefüggések nemi bontásban

11. A kvantitatív adatok kiterjesztése – interjú adatfelvételek tanulságai

Amellett, hogy nagymintán, négy országra kiterjedő survey adatfelvételt végeztünk, a kvantitatív munkarészeket alátámasztandó, készítettünk kvalitatív adatfelvételeket is. Az egyik ilyen adatforrás a kérdőív rugalmas kérdésekkel való ellátása volt, ami lehetőséget adott a kvantitatív eredmények válaszadói elképzeléseknek megfelelő, hűebb értelmezésére. A kérdőív előkészítéséhez, továbbá a kérdőívezés során kapott eredmények értelmezéséhez készítettünk szakértői- és mélyinterjúkat is, olyan személyekkel, akik valamilyen szempontból rálátnak a közép-kelet-európai családok helyzetére, különösen, ami a férfiszerepek és apaszerepek átalakulását illeti. Az interjúk beszélgetések hozzásegítettek ahhoz, hogy a kérdőívünket kizárólag az érdekes és ezidáig feltérképezetlen kérdéskörökre irányítsuk, továbbá arra, hogy nagyobb érvényességgel elemezhessük a kapott eredményeket, azokat tágabb elméleti-empirikus keretekbe helyezhessük. Az interjúkból szerzett információkat összesítettük és az alábbiak szerint foglaltuk össze a belőlük nyert tapasztalatokat, megállapításokat:

1) Az apai szerepek a férfiszerepekkel párhuzamosan változott meg: Az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben megváltozott a férfiak társadalomban, különösen gazdaságban betöltött szerepe, és ezzel párhuzamosan a családi életben is. Ez nem elválasztható a gazdasági szerkezetátalakulásoktól, vagyis attól, hogy a mezőgazdasági és ipari termelés volumenében ugyan nem, de az általa igénybe vett humán erő tekintetében zsugorodni kezdett. Az ipari munkásság és a mezőgazdaságban dolgozók szerepének nagyrészt gépek vették át, s ez különösen sok férfiállást jelentett. Ahogyan a nők, a férfiak is a szolgáltatás-szektorban helyezkedtek el, amely minden fejlett nyugati ország, így Magyarország és a környező országok fő gazdasági szektorává vált. Ez az átmenet különösen hirtelen történt a keleti blokkban, ahol a korábbi fenntarthatatlan nehézipar nagyon hirtelen zsugorodott össze - ez esetben nem csak munkaerő-számban, hanem konkrét termelési volumenben történő csökkenésről beszélhetünk. A szolgáltatás-szektorban való megjelenés azt jelentette, hogy a férfiszerep, ideértve a családon belüli férfiszerepet is, vagyis az apaszerepet, átalakult. Ez a változás nem feltétlenül számít kedvezőtlen vagy nemkívánatos fejleményben, de ahhoz, hogy pozitív következményekkel járjon, megfelelőképp kell kezelni a helyzetet.

2) Az apák már sok évtizede kiszorultak a gyermeknevelésből: Az apai szerepek megváltozása alatt egyfajta visszatérést is érthetünk a történelmi apaszerepekhez: azon apák szerepéhez, akik folyamatosan jelen vannak gyermekük életében. A feudális és még korábbi korokban a családi gazdaságok a családi együttélés és a közös munka által volt jellemezhető, ahol a férfiak és nők, illetve a megfelelő korú gyerekeik együtt dolgoztak a közös célok érdekében. Az industrializáció hozta el azt a fejleményt, hogy az apák eltűntek, elkerültek otthonról, és ez a jelenség fokozottan volt igaz a keleti blokk országaira, ahol a városba költözés helyett tömegévek választották az emberek az ingázást (különböző, itt nem részletezendő okokból kifolyólag). Így a munka és az otthon végérvényesen kettévált, a munka az apák, az otthon a gyermekek életének színtere maradt. A kétkeresős családmódel kialakulásával ráadásul még az anyák is kikerültek az otthon közegéből. Így tehát az apák fokozottabb részvétele a gyermekek életében nem valamiféle modern vívmányként, hanem a család, mondhatni, "természetes" működéseként értelmezhető.

3) A gyermekeknek nélkülözhetetlen, hogy hiteles apaképpel nőjenek föl: Számos példa ismeretes azzal kapcsolatban, hogy mennyit veszítenek a gyermekek akkor, ha akár anyakép, akár apakép nélkül nőnek fel. Sajnos a 20. század során, de még napjainkban is, sokkal jellemzőbb, hogy a gyermekek apa-, minthogy anyakép nélkül nőjenek fel. A 20. század során erről gondoskodtak a kataklizma szerű világháborúk, illetve az említett, ingázásra épülő ipari termelés, újabban pedig a válások magasabb száma, a középkorú férfiak nőkénel magasabb mortalitási rátája is efelé hat. Számos kutatás bizonyítja, hogy az apakép nélkül felcseperedő gyermekek hátrányokkal indulnak az életben, legyen szó akár szociális képességekről, vagy általános pszichés egészség zavarai által okozott hátrányokról.

4) Az együtt töltött idő egyre kevesebb, ezen és a minőségén is változtatni kell: Ezekből az okokból kifolyólag nem mondhatjuk, hogy az apa-gyermek találkozások a gazdasági szerekezet-átalakulásoknak köszönhetően átlagosan növekedtek volna. Különösen fontos azonban, hogy ezek a találkozások milyen minőségben telnek. A korábbi korszakokban tapasztalható családi együttműködés, amellyel, hogy gazdasági szükségszerűség volt a családok részére, azt is biztosította, hogy a közös munka várt gyümölcsei összekovácsolják, igazi közösséggé alakítsák a családokat. Fontos, hogy a közös gazdasági alapok nélkül is olyan tevékenységekben vegyenek részt együttesen a családtagok, amelyek a közösségiség élményét, és nem csupán a kényszerű egymás mellett élés élményét nyújtják a tagok számára.

5) A korábbi tapasztalatok alapján nagy lelkesedés mutatkozik minden fél részéről a részvétel iránt: Számos próbálkozás történt szerte Európában, és ezen belül is Magyarországon és a környező országokban arra, hogy olyan családi rendezvényeket szervezzenek, amelyeken kiemelten foglalkoznak az apákkal is. Az általános tapasztalatok alapján mind a szervezők, mind a résztvevők: apák, fiúk, lányok, anyák részéről lelkesedésre és igazi bevonódásra számot tartó, számos jó gyakorlat létezik a hasonló programok kapcsán.

6) Az apa-gyermek kapcsolatokon belül kiemelten kell kezelni az apa-fiú kapcsolatokat: Az apakép minden gyermek számára fontos, de kiemelten fontos a fiúk számára, hiszen olyan értékeket közvetít feléjük, amelyek nélkül a társadalmi életben, megvan az esélye, hogy kevésbé lesz sikeres egy felcseperedő fiú. Ezért az apák és fiúk közötti kapcsolatok ápolását kiemelten kell kezelni a hasonló programok során.

7) Mindez nem elképzelhető az anyák bevonása nélkül sem: Természetesen egyetlen interjúalany sem állította, hogy bármiféle hátrányos megkülönböztetés lenne szükséges az anyák kárára. Épp ezzel ellenkező a tapasztalat: az apa-anya közötti harmonikus kapcsolat nem nélkülözhető a hasonló programok során, még akkor sem, ha - mint sok és sajnálatos módon egyre szaporodó esetben - az apa és az anya külön él vagy elvált. Az anyák bevonása a hasonló programokba nélkülözhetetlen ahhoz, hogy minden résztvevő jól érezze magát a programok során és érzelmileg, éppúgy mint lelkileg sokat profitáljon belőlük.

12. Mentális térképezés

A kutatási témában - főként közös rendezvények, workshopok során - mentális térképeket készítettünk a megjelenő személyekkel. Ennek értelmét az az elgondolás adta, hogy, minthogy helyi társadalmakról beszélünk, tudnunk kell, hogy megkérdezetteink mit gondolnak a „hely” fogalmáról - lévén a fogalom földrajzilag korlátozott területre vonatkozik. A kutatás eredményeit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

- A hely szerepe nagyon fontos a családi rendezvények során: Különösen akkor, ha családi rendezvényeket szervezünk, fontos szempont, hogy ezek az események mindig közösségi események is egyszerre, és a közösség önmagában rendkívüli motivációs faktorként szolgálnak a résztvevők, különösképp a gyermekek számára, akik mindig szeretnek a kortárscsoportuk körében létezni, még akkor is, ha ez szoros családi kötelékek mellett, családi programok során valósul meg. Egy családi esemény mindig lelkesítőbb, ha fesztiválszerű, vagyis más emberek társaságában, főként, ha szomszédok, közeli barátok is jelen vannak. Amikor válaszadóinkat a családi rendezvényekkel kapcsolatban kérdeztük, mindig valamilyen helyi eseményt jelenítették meg.
- A tájékozódási pontokat intézmények és közösségi terek alkotják: Amikor arra kértük válaszadóinkat, rajzolják le lakóhelyük környékét, a legtöbb esetben utcákban és egy-két fontosabb tájékozódási pontban gondolkodtak. Feltűnő azonban, hogy a fő tájékozódási pontok minden esetben előtérbe kerültek az utcaszerkezethez képest. E tájékozódási pontok többnyire közintézmények (iskola, hivatal, bolt, templom), és jelen kutatás szempontjából még fontosabb: közterek és parkok. Látható, hogy a közösségi terek a helyi környezetben meghatározó pontként, agóra-szerűen működnek, még akkor is, ha a konkrét fizikai tér nem feltétlenül működik hatékony közösségi térként (pl. alulparkosított terek, parkolók, stb.). Ez a felfedezés azért releváns, mert azt mutatja, hogy ezek a terek és parkok a családi programok során kitüntetett szerephez juthatnak, hiszen olyan viszonyítási pontként működnek, amelyek centrális helyeket foglalnak el a megkérdezettek mentális térképein.
- A közterekhez pozitív érzések társulnak: Válaszóinkat biztattuk rá, egy-két ikonszerű ábrával jelezzék is, melyik helyen milyen tevékenységek folytathatók - jelezzék a térképeken, milyen tér milyen funkcióval rendelkezik. Azt figyeltük meg, hogy míg a közintézményekhez, utcához élettelen tárgyak, addig a közterekhez, parkokhoz általában embereket, jórészt mosolygó, szórakozó embereket, mozgó emberikonokat vagy mosolygó fejeket rajzolnak. A közintézményekhez jóval inkább az intézménytípushoz általában rendelt, szinte KRESZ-tábla szerű rajzokat, élettelen tárgyakat rajzoltak válaszadóink (pl. bolthoz bevásárlókosarat, utcára autókat, buszokat, vagy épp gyógyszerháza keresztet, iskolára könyvet). Ez azt mutatja, hogy a társadalmi életet a közterek és parkok, játszóterek alkotják válaszadóink szemében, ezért megerősítést nyert az az előzetes és valamennyire talán közhelyes feltételezés, hogy a családi közösségépítés társadalmi tevékenységei ezek köré az agorák köré szerveződhetnek.
- A környék fogalma és mérete településspecifikus: A környék alatt - várakozásainkkal ellentétben - kistépülésen nem csak az utcát vagy a települést, hanem sok esetben a környező településeket is felrajzolták. Ezzel ellentétben a városi környezetben végzett felmérés földrajzi értelemben kisebb területeket eredményezett. Ez az eredmény arra a felismerésre vezet, hogy városi környezetben a közösségek is kisebb területen értelmezhetők a helyi lakók szemében, amivel párhuzamosan ugyanakkor a vidéki területeken egy-egy a „helyi” közösségek határvonalai potenciálisan még a településhatárokon is átnyúlhatnak. Tekintve, hogy az erősen földrajzi fókuszú mentális térképezés, arra vonatkozóan nincs információ, hogy vajon a társadalmi-közösségi méretek mennyire számíthatnak egy-egy helyi földrajzi tér behatárolásakor.

Evidens ugyanis, hogy a népsűrűség-különbségek miatt egy adott földrajzi tér egészen más társadalmi méreteket jelent kisebb, mint nagyobb településeken. Ez alapján az is elképzelhető, hogy amikor egy válaszadó körülhatárolja a „környéket” jelképező földrajzi területet, valójában társadalmi, és nem földrajzi méreteken gondolkodik, vagyis egy adott, válaszadó által behatárolt terület egység többé-kevésbé mindig azonos társadalmi méreteket jelent. A mentális térképeken ez nehezen behatárolható, a módszer alapján kevésbé egyszerű ennek behatárolása, azonban további, ideális esetben a projektmegvalósítás során végrehajtott kutatás alapja lehet egy olyan felmérés, amelyben fix térképeken kell a válaszadónak körbehatárolni, mely területre gondol, ha a „helyi” vagy „környék” fogalmait hallja. Egy valós földrajzi térképen alapuló felmérés során ugyanis közelítőleg meghatározható, hogy mekkora népesség esik a különböző településtípusokon behatárolt földrajzi térre.

13. Az eredmények összefoglalása

Jelen kutatási jelentés két fő részből: a meglévő és fellelhető források alapján készült, szekunder elemzés eredményeit, továbbá saját primer, kvantitatív, és ezt kiegészítő kvalitatív munkarészekből álló kutatás eredményeit foglalja össze. A tanulmány célja az volt, hogy összefoglalást adjon a családsegítéssel foglalkozó egyes megfigyelésekről, a hazai és Közép-Kelet-európai családok helyzetéről, a családi viszonyok átalakulásáról és nem utolsósorban az apák szerepéről a gyermekük életében, a gyermeknevelésben. Mindezek a célok nem önmagukban állóak, hanem arra szolgálnak, hogy megbízható alapot jelentsenek egy, konkrét jogyakorlatokat is felvonultató, de szakpolitikai célú javaslatcsomag kialakításához, amely a családok megerősítését, különösképp pedig az apa-gyermek, apa-fiú kapcsolatok megerősítését célozza. Ennek érdekében készültek el a tanulmányban részletezett kutatások, amelyek eredményeit az alábbiakban összegezzük.

1) Az apák fontos szerepet töltenek be az európai kultúrában: A tanulmányunk elején sorra vettük azokat a helyzeteket, amelyek kulturálisan meghatározzák az apák szerepét az európai kontextusban. Természetesen ugyan a férfiak családon belüli szerepe biológiai is, de a társadalmi-kulturális kontextus nagyon sokmindent meghatároz. Az apa-gyermek és apa-fiú kapcsolatok legalább az ókortól fogva nagyon elemi részét képezik az európai kultúra mindkét filozófiai tartópillérének, nevezetesen a hellenisztikus kultúrának, illetve a zsidó-keresztény kultúrkörnek is. Az apák szerepe a társadalmon belül emiatt nemcsak pszichológiailag vagy társadalmilag fontos (noha természetesen ezek egyáltalán nem elhanyagolhatóak), de kulturálisan is rendkívül fontos.

2) A családok átalakulásával megváltozik a férfiak, így az apák szerepe is: A történeti áttekintés során megállapítottuk, hogy a férfiak szerepe megváltozik a modern korban, vagyis a 19. század végétől kezdve, aminek okai elsősorban nem kulturális, hanem gazdasági és társadalmi eredetűek: az industrializáció, és ezzel párhuzamosan, főként Kelet-Európában a késleltetett, nem teljes urbanizáció miatt is, az apák kiszorítódnak a családból, s kissé késleltetve, de az anyák is csatlakoznak hozzájuk. Emiatt a gyermekek sokkal kevesebb időt töltenek szüleikkel. A posztindusztriális gazdaságban ez a helyzet lassacskán újra megváltozik, amely sok előnnyel, de sok potenciális veszéllyel is rá, amire társadalmi szinten nem elkerülhető a reflexió.

3) Az apa-gyermek találkozások minőségileg és mennyiségileg is változnak: Az apáknak újra lehetőségük lesz - ha még nem is olyan intenzíven, mint egykor, s ez az intenzitáscsökkenés nem feltétlenül káros - aktívabban részt vállalniuk gyermekeik életében, köszönhetően a sok lehetőségnek, amit akár a posztindusztriális gazdaság, akár a posztmodern társadalom és a kulturális átalakulás rejt magában. Ezeket a lehetőségeket érdemes kiaknázni, azonban nem csupán az együtt töltött idő mennyisége, hanem annak minősége is nagyon fontos, ha nem még fontosabb szempont kell, hogy legyen. A válások, különélések számának növekedése nem feltétlenül kell, hogy károsan érintse a gyermekeket, sokszor sokkal kíváncsabb az együtt töltött időt intenzívebbé, mint hosszabbá, de ugyanakkor kiüresedetté tenni. Meg kell találni azokat a közös pontokat, amely mentén egy család együttműködő, és jól működő közösséggé alakítható.

4) A hazai kontextusban sokáig emelkedett a különélések, válások száma, ám ez a tendencia megfordulni látszik: Nagyon sokáig volt érvényes az a tendencia, különösen Magyarországon, hogy egyrészt kitolódik az első házasságkötés életkora, csökken a házasságkötések és a vállalt gyermekek száma, miközben nő a különélések és

válások száma. Magyarországon ez a tendencia különösen szembeötlő: a házasságok fele, kétharmada válással végződik, ha azt tekintjük, hogy hány válás jut adott évben egy házasságkötésre. Ugyanakkor ebben a tendenciában az utóbbi időszakban van némi pozitív elmozdulás, ami azonban egyáltalán nem jelenti, hogy valamiféle ideális állapot állt volna helyre. A családfejlesztési, családsegítéssel foglalkozó programoknak reflektálniuk kell erre a helyzetre.

5) A rugalmas foglalkoztatás egyes megoldásai elősegítik a családi munkamegosztást: A posztindusztriális gazdaság egyik előnye, hogy a munkavállalók - különösen a szolgáltatászektor egyes területein - lehetőséget kapnak a rugalmas munkavégzésre. A rugalmas munkavégzéshez számtalan lehetséges tevékenységtípus tartozhat, azonban valamennyiük közös jellemzője, hogy hozzájárul a családi élet és a karrier minél jobb összehangolására, amelynek következtében csökkenthető a családokra nehezedő nyomás, s így hozzásegítheti őket a tényleges, aktív és tartalmasan eltöltött, minél hosszabb közös idő és közös szórakozás megélésére. Az ezekkel a megoldásokkal történő számolás emiatt különösen fontos lehet a továbbiakban.

6) Az állami családsegítő szolgáltatások fontos elemei az ellátórendszernek, de csak a nagyon rászorulókat célozzák: A magyarországi ellátórendszer kapcsán megállapítottuk, hogy hazánkban a gyermek-szülő kapcsolatokon érdemben segítő szolgáltatások között a családsegítő szolgáltatásokat sorolhatjuk. Ezek hazánkban rendkívül elterjedtek, legalábbis azon országok közé tartozunk az európai palettáról, amelyeknél széles körű, sok esetben helyi szintű családsegítő szolgáltatásokat biztosít a rászorulóknak. A rendszer hiányossága azonban, hogy ezt csak egy nagyon szűk körre vonatkoztathatjuk, ráadásul nem is mindenki számára könnyen elérhető vagy köztudomásúak e szolgáltatások. Ezért van nagy szerepük mind a piaci, mind a civil és egyházi családsegítő programoknak.

7) Piaci, civil és egyházi szereplők is részt vesznek ebben a munkában, de lehetőségeik korlátozottak: A piaci szereplők körében elsősorban a családsegítő pszichés tanácsadást, párkapcsolati tanácsadást említhetjük, ezek igénybevételét azonban csak a legtehetősebbek engedhetik meg maguknak. A civilszervezetek ehhez képest képesek behatolni azokba a térségekbe, amelyekhez sem az állam, sem a piac nem ér el, azonban ők rendkívül kapacitáshiányosak és ezért megintcsak egy szűk réteggel tudnak foglalkozni. Az egyházak köréből is látunk jó példákat, de ezek a gyakorlatok sokszor csak nagyon esetlegesek.

8) A nemzetközi kontextusban végzett survey felmérés válaszadói a családokkal kapcsolatos helyi problémát súlyosnak vélték: A négy országban helyi ügyekkel foglalkozó helyi politikai, közigazgatási, civil szereplők körében végzett nagymintás kérdőíves (survey) adatfelvételünk eredményeképp megállapíthatjuk, hogy a szülő-gyermek kapcsolatok hiányát, a családon belüli kevés együtt töltött időt a válaszadók az egyik legégetőbb helyi problémakörök között tartják számon. Ez az eredmény rendkívül fontos, mert mutatja, hogy aktuális és valóban érezhető problémáról beszélünk.

9) Nagy lelkesedés és nagy potenciálisan felhasználható erőforrások szunnyadnak mind a négy országban a családfejlesztési programok kapcsán: A kérdőív fő célja annak megállapítása volt, hogy milyen mértékben aktivizálhatók a helyi szereplők akár szabadidejük rovására is a gyermek-szülő, apa-gyermek találkozásokat növelő családi programok és egyéb hasonló tevékenységek irányában. Az eredmények azt mutatják, hogy tudván, hogy a problémán érdemben segíteni képesek, a válaszadók akár havi

két teljes munkanapnyi szabadidejüket is szívesen fordítanák ezek megoldására, a helyzet javítására.

10) A bevonható emberek körében családosok és nem családosok, nők és férfiak ugyanúgy szerepelnek: A kutatás egyik fő eredményeként azt is meg tudtuk állapítani, hogy a helyi szereplők lelkesen részt vennének ezekben a programokban, szívesen aktív részesei lennének a családokkal kapcsolatos problémák megoldásának függetlenül attól, hogy nők-e vagy férfiak, továbbá, hogy maguk házasok vagy sem, van-e gyermekük, vagy sem. Ezért tehát egy esetleges hasonló programsorozat kapcsán érdemes ezekre a szempontokra való tekintet nélkül bárkit megszólítani és bevonni segítségül.

